

RÊZIMANA KURDÎ

AMADEYÎ

2

2019/2019

AMADEKAR

Ev pirtûk ji aliyê Komîteya
Zimanê Kurdî ve hatiye
amadekirin.

LÊVEGER

- Komîteya Şopandinê
- Komîteya Fotoşopê
- Komîteya Redektheyê

Ev pirtûk ji aliyê Saziya Minhacan
ve, wek pirtûka wanedayînê, ji bo
dibistanan hatiye pejirandin.

NAVEROK

BEŞA YEKEM	7
ZIMAN Û CIVAKBÛN	7
ZIMAN Û MIROV	8
DÎROKA ZIMANÊ KURDÎ	10
CIHÊN KU ZIMANÊ KURDÎ LÊ TÊ AXAFTIN	14
ZIMANÊ AXAFTINÊ, ZIMANÊ NIVÎSÊ Û BIRÊN WÎ YÊN CUR BI CUR	15
BEŞA DUYEM	19
PEYVÊN NAVDÊRÎ	19
DABEŞKIRINA NAVAN	19
NAV, LIGORÎ ZAYENDA XWE, DIBIN DU BEŞ	23
NAV LI GORÎ ÇÊBÛNA XWE	31
CUREYÊN NAVÊN PÊKHATÎ	33
BEŞA SÊYEM	39
HEVALNAV	39
CUREYÊN HEVALNAVAN:	41
BANEŞAN	50
CUREYÊN BANEŞANAN	51
BEŞA ÇAREM	57
PÊVEBER	57
CUREYÊN PÊVEBERAN	58
CÎNAVK	59
BEŞA PÎNCEM	67
DEM Û AVANIYA TEBATÎ Û LEBATÎ	67
BEŞA ŞEŞEM	79
DESTÛRÊN NIVÎS Û HÊMADANÎNÊ	79

BEŞA YEKEM

ZIMAN Û CIVAKBÛN

Zimanê destpêkê, xwe dispêre hêmanên jest û mîmîkan(nîşaneyên gewdî), hîn jî ji hatina asta dangan pir dûr in. Her ku jiyana civakî bi pêş dikeve, ziman jî bi pêş dikeve û her ku ziman bi pêş dikeve, jiyana civakî jî bi pêş dikeve. Asta pêşketina zimên, asta pêşketina jiyane ye. Civakeke ku zimanê xwe yê dayîkê çî qasî bi pêş xistibe, ew tê wê wateyê ku asta xwe ya jiyane jî bi pêş xistiye.

Ziman, daneheva civakî ya hişmendî, sincî, hîs û ramana bedew (estetîk) e ku civakê bi dest xistiye. Ziman, hebûna nasnameyî, hişmendî, wate û hîsiya serxwebûnî ye û bûye xwedî raveya civakê. Civaka ku xwe gihandibe zimên, bûye xwediyê hêza jiyane.

Ev, di heman demê de, pêşketina dualîteya (dualîbûn) civakî jî nîşan dide. Pêwîste li vir di avakirin û pêşketina civakê de, rista dayîkê bê zanîn; ango ziman, çawa bi rêya dayîkê bi pêş ket?

Dema ku em berê xwe didin rastiya dîroka avabûna jiyana civakî û pêşketina civakê, em her tim dibînin ku jinê,

ango dayîkê, risteke dîrokî lîstiyê. Ango rista dayîka xwedawend, di çêbûna zimên de, pir mezin e. Civaka ku çî qas, zimanê xwe yê dayîkê ji dest dabe û ketibe bin serweriya zimanên din, ev diyar dike ku ewqas hatiye mêtin, qirkirin û pişaftin.

ZIMAN Û MIROV

Ziman, hîm û taybetiyeke mirov û mirovbûnê ye û berhema jiyaneke hevkar, hevpar a civakî ye. Di nava têkiliyên hilberîn û danûstandinan de, weke navgîneke lihevkerin û jihvegtêgihîştinê derketiye.

Bi gotineke giştî, mirov dikare bêje: Her tiştê ku di xwezayê (xwezaya razberî û şênberî) û mejiyê mirov de hebe, li hemberî wateyekê be, ziman e.

Lewra ji destpêka ku mirov ber bi mirovbûnê ve ango ber bi civakbûnê ve diçe, hem di hêla giyanî û hem jî di hêla daringî de ji aliyekî ve li rastî bextreşî, bûyer, qewimîn, xişim, bêtar, astengî, zor û zehmetiyên dijwar û heyberên xwezayî yên cuda cuda tê. Her wiha ji aliyekî din ve jî di encama ked û serkeftina di têkoşîna li hemberî wan tiştan de, li rastî bextewarî, dilxweşî û şadiyan jî tê.

Belê, baş an xerab, her tiştê ku derdikeve pêşiya wan, destpêkê wêneyê wî dikêşe û ji bo ku ji tişt û heyberên din cuda bike, wateyekê didê; ango nav lê dike û di cihekî mejiyê xwe de tomar dike. Li vir, em ji vê hêza watedayînê, ango navlêkirinê re dibêjin, ziman û hizir.

Lewra ziman û hizir, du tiştên wisa bi hev ve girêdayî ne ku bi tu awayî mirov nikare, wan bêyî hev bihizire û ji hev qut bike.

Di heman demê de bi ked, hilberîn, çand û civakbûnê re jî di nava têkilî û girêdaneke weke goşt û hestî de ne; yek bêyî yê din nabe, bi hev re dimeşin, hev xwedî dikin û bi pêş dixin.

Jixwe tiştên ku mirov dikin mirov jî ev pênc hêmanên bingehîn in: ked, hilberîn, ziman, hizir, çand û civakbûn in. Lê di nava van de yek heye ku weke nasname û bîra civak, gel û netewan derdikeve pêş; van her çarên din di xwe de vedihewîne û ji nifşekî derbasî nifşekî, ji demên bûrî derbasî dema bê dike, ew jî ziman e.

Li vir, têkilî û taybetiya zimên a bi dîrokê re jî derdikeve pêşiya me û gotina ku: “Kes an jî gelê ku zimanê wî hebe, dîroka wî jî heye. Kes an jî gelê ku zimanê wî nebe, dîroka wî jî tune ye.” watedar dibe.

Pirsgirêka zimên, çawa ku bi çalakiya kes a afirîner ve girêdayî ye, her wisa bingeha diyarkirina hebûna wî ye jî.

Dema ku zimanê kesan ji wan tê standin, ew dikevin, rewş û asteke wisa ku ji lawiran kêmtir û paşdetir dibin. Lewra, di lawiran de gelek melekeyên (mêldarî) xwezayî ku di mirovan de tune ne, peyda dibin. Lawir, bi wan melekeyan jiyana xwe didomînin. Lê melekeyên wiha xwezayî, di kes an jî mirovan de tune ne. Mirov, wan kêmasiyên xwe yên xwezayî, bi zimên tekûz dikin. Ji ber vê sedemê, ziman hêmana pêkhatina kesî ye. Ev pêkhatin jî çalakiyeke ku bi afirîneriya zimên derdikeve holê.

Ziman, bi hidam(hiş, aqil, hest), zanyarî, vîn, têgihîştin û bîrê ve girêdayî ye, lê ancax bi avakirina ahengiyeke bi wan melekeyan re, hêza xwe ya hilberîner, nîşan dide.

Bîr, binkêşa zimên e, vîn, venêrînerê wî ye û hiş jî ronahîkirina wî ye.

Li cihê ku ev meleke nekevin nava ahenga zimên, ji navgîna şaş bikaranîna gotinê wêdetir naçe tu derê, di gotinên tîn kirin de jî, wateyeke tevahî û hevgirtî dernakeve û binkêşeke dengan derdikeve holê.

DÎROKA ZIMANÊ KURDÎ

Gelek şûnwarnas(ärkeolog), vê dîtînê parve dikin ku zimanê yekem ê Şoreşa Neolîtîkê, ziman û çanda kurdî ye ku li qontarên çiyayên Toros-Zagrosê dest pê kiriye. Bi demê re, bingeha hemû zimanên ku koka wan Arî (Hind-Ewrûpî) pêk aniye. Tê hizirîn ku ji salên 9000 B.Z û vir ve, ne bi fîzîkî lê bi awayekî çandî li erdnîgariya Mezopotamyayê belav bûye.

Derketina ji Serdema Çarem a Qeşayê (20000-15000 B.Z) weke ziman û çanda Arî, li ser xaka Mezopotamyaya Jorîn ji aliyê civaka kurd ve, hatiye bipêşxistin.

𐎠	𐎡	𐎢	𐎣	𐎤
𐎥	𐎦	𐎧	𐎨	𐎩
𐎪	𐎫	𐎬	𐎭	𐎮
𐎯	𐎰	𐎱	𐎲	𐎳
𐎴	𐎵	𐎶	𐎷	𐎸
𐎹	𐎺	𐎻	𐎼	𐎽
𐎾	𐎿	𐏀	𐏁	𐏂
𐏃	𐏄	𐏅	𐏆	𐏇
𐏈	𐏉	𐏊	𐏋	𐏌
𐏍	𐏎	𐏏	𐏐	𐏑
𐏒	𐏓	𐏔	𐏕	𐏖
𐏗	𐏘	𐏙	𐏚	𐏛
𐏜	𐏝	𐏞	𐏟	𐏠
𐏡	𐏢	𐏣	𐏤	𐏥
𐏦	𐏧	𐏨	𐏩	𐏪
𐏫	𐏬	𐏭	𐏮	𐏯
𐏰	𐏱	𐏲	𐏳	𐏴
𐏵	𐏶	𐏷	𐏸	𐏹
𐏺	𐏻	𐏼	𐏽	𐏾
𐏿	𐐀	𐐁	𐐂	𐐃
𐐄	𐐅	𐐆	𐐇	𐐈
𐐉	𐐊	𐐋	𐐌	𐐍
𐐎	𐐏	𐐐	𐐑	𐐒
𐐓	𐐔	𐐕	𐐖	𐐗
𐐘	𐐙	𐐚	𐐛	𐐜
𐐝	𐐞	𐐟	𐐠	𐐡
𐐢	𐐣	𐐤	𐐥	𐐦
𐐧	𐐨	𐐩	𐐪	𐐫
𐐬	𐐭	𐐮	𐐯	𐐰
𐐱	𐐲	𐐳	𐐴	𐐵
𐐶	𐐷	𐐸	𐐹	𐐺
𐐻	𐐼	𐐽	𐐾	𐐿
𐑀	𐑁	𐑂	𐑃	𐑄
𐑅	𐑆	𐑇	𐑈	𐑉
𐑊	𐑋	𐑌	𐑍	𐑎
𐑏	𐑐	𐑑	𐑒	𐑓
𐑔	𐑕	𐑖	𐑗	𐑘
𐑙	𐑚	𐑛	𐑜	𐑝
𐑞	𐑟	𐑠	𐑡	𐑢
𐑣	𐑤	𐑥	𐑦	𐑧
𐑨	𐑩	𐑪	𐑫	𐑬
𐑭	𐑮	𐑯	𐑰	𐑱
𐑲	𐑳	𐑴	𐑵	𐑶
𐑷	𐑸	𐑹	𐑺	𐑻
𐑼	𐑽	𐑾	𐑿	𐒀
𐒁	𐒂	𐒃	𐒄	𐒅
𐒆	𐒇	𐒈	𐒉	𐒊
𐒋	𐒌	𐒍	𐒎	𐒏
𐒐	𐒑	𐒒	𐒓	𐒔
𐒕	𐒖	𐒗	𐒘	𐒙
𐒚	𐒛	𐒜	𐒝	𐒞
𐒟	𐒠	𐒡	𐒢	𐒣
𐒤	𐒥	𐒦	𐒧	𐒨
𐒩	𐒪	𐒫	𐒬	𐒭
𐒮	𐒯	𐒰	𐒱	𐒲
𐒳	𐒴	𐒵	𐒶	𐒷
𐒸	𐒹	𐒺	𐒻	𐒼
𐒽	𐒾	𐒿	𐓀	𐓁
𐓂	𐓃	𐓄	𐓅	𐓆
𐓇	𐓈	𐓉	𐓊	𐓋
𐓌	𐓍	𐓎	𐓏	𐓐
𐓑	𐓒	𐓓	𐓔	𐓕
𐓖	𐓗	𐓘	𐓙	𐓚
𐓛	𐓜	𐓝	𐓞	𐓟
𐓠	𐓡	𐓢	𐓣	𐓤
𐓥	𐓦	𐓧	𐓨	𐓩
𐓪	𐓫	𐓬	𐓭	𐓮
𐓯	𐓰	𐓱	𐓲	𐓳
𐓴	𐓵	𐓶	𐓷	𐓸
𐓹	𐓺	𐓻	𐓼	𐓽
𐓾	𐓿	𐔀	𐔁	𐔂
𐔃	𐔄	𐔅	𐔆	𐔇
𐔈	𐔉	𐔊	𐔋	𐔌
𐔍	𐔎	𐔏	𐔐	𐔑
𐔒	𐔓	𐔔	𐔕	𐔖
𐔗	𐔘	𐔙	𐔚	𐔛
𐔜	𐔝	𐔞	𐔟	𐔠
𐔡	𐔢	𐔣	𐔤	𐔥
𐔦	𐔧	𐔨	𐔩	𐔪
𐔬	𐔭	𐔮	𐔯	𐔰
𐔱	𐔲	𐔳	𐔴	𐔵
𐔶	𐔷	𐔸	𐔹	𐔺
𐔻	𐔼	𐔽	𐔾	𐔿
𐕀	𐕁	𐕂	𐕃	𐕄
𐕅	𐕆	𐕇	𐕈	𐕉
𐕊	𐕋	𐕌	𐕍	𐕎
𐕏	𐕐	𐕑	𐕒	𐕓
𐕔	𐕕	𐕖	𐕗	𐕘
𐕙	𐕚	𐕛	𐕜	𐕝
𐕞	𐕟	𐕠	𐕡	𐕢
𐕣	𐕤	𐕥	𐕦	𐕧
𐕨	𐕩	𐕪	𐕫	𐕬
𐕭	𐕮	𐕯	𐕰	𐕱
𐕲	𐕳	𐕴	𐕵	𐕶
𐕷	𐕸	𐕹	𐕺	𐕻
𐕼	𐕽	𐕾	𐕿	𐖀
𐖁	𐖂	𐖃	𐖄	𐖅
𐖆	𐖇	𐖈	𐖉	𐖊
𐖋	𐖌	𐖍	𐖎	𐖏
𐖐	𐖑	𐖒	𐖓	𐖔
𐖕	𐖖	𐖗	𐖘	𐖙
𐖚	𐖛	𐖜	𐖝	𐖞
𐖟	𐖠	𐖡	𐖢	𐖣
𐖤	𐖥	𐖦	𐖧	𐖨
𐖩	𐖪	𐖫	𐖬	𐖭
𐖮	𐖯	𐖰	𐖱	𐖲
𐖳	𐖴	𐖵	𐖶	𐖷
𐖸	𐖹	𐖺	𐖻	𐖼
𐖽	𐖾	𐖿	𐗀	𐗁
𐗂	𐗃	𐗄	𐗅	𐗆
𐗇	𐗈	𐗉	𐗊	𐗋
𐗌	𐗍	𐗎	𐗏	𐗐
𐗑	𐗒	𐗓	𐗔	𐗕
𐗖	𐗗	𐗘	𐗙	𐗚
𐗛	𐗜	𐗝	𐗞	𐗟
𐗠	𐗡	𐗢	𐗣	𐗤
𐗥	𐗦	𐗧	𐗨	𐗩
𐗪	𐗫	𐗬	𐗭	𐗮
𐗯	𐗰	𐗱	𐗲	𐗳
𐗴	𐗵	𐗶	𐗷	𐗸
𐗹	𐗺	𐗻	𐗼	𐗽
𐗾	𐗿	𐘀	𐘁	𐘂
𐘃	𐘄	𐘅	𐘆	𐘇
𐘈	𐘉	𐘊	𐘋	𐘌
𐘍	𐘎	𐘏	𐘐	𐘑
𐘒	𐘓	𐘔	𐘕	𐘖
𐘗	𐘘	𐘙	𐘚	𐘛
𐘜	𐘝	𐘞	𐘟	𐘠
𐘡	𐘢	𐘣	𐘤	𐘥
𐘦	𐘧	𐘨	𐘩	𐘪
𐘬	𐘭	𐘮	𐘯	𐘰
𐘱	𐘲	𐘳	𐘴	𐘵
𐘶	𐘷	𐘸	𐘹	𐘺
𐘻	𐘼	𐘽	𐘾	𐘿
𐙀	𐙁	𐙂	𐙃	𐙄
𐙅	𐙆	𐙇	𐙈	𐙉
𐙊	𐙋	𐙌	𐙍	𐙎
𐙏	𐙐	𐙑	𐙒	𐙓
𐙔	𐙕	𐙖	𐙗	𐙘
𐙙	𐙚	𐙛	𐙜	𐙝
𐙞	𐙟	𐙠	𐙡	𐙢
𐙣	𐙤	𐙥	𐙦	𐙧
𐙨	𐙩	𐙪	𐙫	𐙬
𐙭	𐙮	𐙯	𐙰	𐙱
𐙲	𐙳	𐙴	𐙵	𐙶
𐙷	𐙸	𐙹	𐙺	𐙻
𐙼	𐙽	𐙾	𐙿	𐚀
𐚁	𐚂	𐚃	𐚄	𐚅
𐚆	𐚇	𐚈	𐚉	𐚊
𐚋	𐚌	𐚍	𐚎	𐚏
𐚐	𐚑	𐚒	𐚓	𐚔
𐚕	𐚖	𐚗	𐚘	𐚙
𐚚	𐚛	𐚜	𐚝	𐚞
𐚟	𐚠	𐚡	𐚢	𐚣
𐚤	𐚥	𐚦	𐚧	𐚨
𐚩	𐚪	𐚫	𐚬	𐚭
𐚮	𐚯	𐚰	𐚱	𐚲
𐚳	𐚴	𐚵	𐚶	𐚷
𐚸	𐚹	𐚺	𐚻	𐚼
𐚽	𐚾	𐚿	𐛀	𐛁
𐛂	𐛃	𐛄	𐛅	𐛆
𐛇	𐛈	𐛉	𐛊	𐛋
𐛌	𐛍	𐛎	𐛏	𐛐
𐛑	𐛒	𐛓	𐛔	𐛕
𐛖	𐛗	𐛘	𐛙	𐛚
𐛛	𐛜	𐛝	𐛞	𐛟
𐛠	𐛡	𐛢	𐛣	𐛤
𐛥	𐛦	𐛧	𐛨	𐛩
𐛪	𐛫	𐛬	𐛭	𐛮
𐛯	𐛰	𐛱	𐛲	𐛳
𐛴	𐛵	𐛶	𐛷	𐛸
𐛹	𐛺	𐛻	𐛼	𐛽
𐛾	𐛿	𐜀	𐜁	𐜂
𐜃	𐜄	𐜅	𐜆	𐜇
𐜈	𐜉	𐜊	𐜋	𐜌
𐜍	𐜎	𐜏	𐜐	𐜑
𐜒	𐜓	𐜔	𐜕	𐜖
𐜗	𐜘	𐜙	𐜚	𐜛
𐜜	𐜝	𐜞	𐜟	𐜠
𐜡	𐜢	𐜣	𐜤	𐜥
𐜦	𐜧	𐜨	𐜩	𐜪
𐜬	𐜭	𐜮	𐜯	𐜰
𐜱	𐜲	𐜳	𐜴	𐜵
𐜶	𐜷	𐜸	𐜹	𐜺
𐜻	𐜼	𐜽	𐜾	𐜿
𐝀	𐝁	𐝂	𐝃	𐝄
𐝅	𐝆	𐝇	𐝈	𐝉
𐝊	𐝋	𐝌	𐝍	𐝎
𐝏	𐝐	𐝑	𐝒	𐝓
𐝔	𐝕	𐝖	𐝗	𐝘
𐝙	𐝚	𐝛	𐝜	𐝝
𐝞	𐝟	𐝠	𐝡	𐝢
𐝣	𐝤	𐝥	𐝦	𐝧
𐝨	𐝩	𐝪	𐝫	𐝬
𐝭	𐝮	𐝯	𐝰	𐝱
𐝲	𐝳	𐝴	𐝵	𐝶
𐝷	𐝸	𐝹	𐝺	𐝻
𐝼	𐝽	𐝾	𐝿	𐞀
𐞁	𐞂	𐞃	𐞄	𐞅
𐞆	𐞇	𐞈	𐞉	𐞊
𐞋	𐞌	𐞍	𐞎	𐞏
𐞐	𐞑	𐞒	𐞓	𐞔
𐞕	𐞖	𐞗	𐞘	𐞙
𐞚	𐞛	𐞜	𐞝	𐞞
𐞟	𐞠	𐞡	𐞢	𐞣
𐞤	𐞥	𐞦	𐞧	𐞨
𐞩	𐞪	𐞫	𐞬	𐞭
𐞮	𐞯	𐞰		

Kurd, yekem car li ser dika dîrokê (bi navkirina Sumeriyan) bi navê Hûriyan 3000-2000 sal B.Z. tên nasîn. Pergala muzîk û lîstikên kurdan li Rojhilata Navîn, çanda herî geş û xwedî nîrxên hunerî ye. Mirov çanda kurdan herî zêde di muzîk û govendên wan de dibîne.

Her wiha, mirov bi heman awayî bi çavdêriya li sekna jinê, cil û berg lixwekirin, şewaza wê ya bi nazikî û narîniya rabûn û rûniştina wê de dibîne. Çavkaniya reseniya nîfşê kurdan, ji serdema seretayî digire.

Dema ku em li çîrok û folklorê kurdan dinêrin, dibînin ku zêdetir destanî ne. Bi giranî destanên lehengiyê tînin zimên.

Em di destanên Gilgamêş, Semîramîs, Tufana Hz. Nebî Nûh, Mem û Zîn, Memê Alan û Derwêşê Evdî de, van rastîyan dibînin.

Di pêkhatina vê reseniyê de, xwezaya çiyayên asê yê Kurdistanê, berxwedana gelê kurd a li dijî dagirkeriya domdar û zordar, dîrokeke demdirêj bandor dike. Di demên dawiyê de, gelek belgeyên ku bi zimanê hûrî hatine nivîs, ji aliyê şunwarnasan ve hatine dîtin. Belgeyên ku li bajarên Orkêş (Amûdê) û Hîtîtan hatine peyda kirin, der barê Hûriyan de agahiyên berfireh didin. Tê gotin ku Hûrî, berdewamiya civakên 6000 sal B.Z ku çanda neolîtîk û şoreşa zimên, gihandine sazîbûnê û çanda Til Xelefê ava kirine.

Jixwe, di salên 3000 B.Z de Sumeran navê Hûrî, ango gelê çiyayî li Hûriyan kiribûn. Civaka kurd, di serdemên cuda de bi navên cuda yê mîna: Kurtî, Hûrî, Mîtanî, Gotî, Sobarî, Kasîtî, Naîrî û Med hatine binavkirin, heman çand û ziman domandine.

Di belgeyên Sumeran de jî tê vegotin, dema ku dîrokê bi awayekî nivîskî dest pê kiriye, civakên binyad kurd in û di dika dîrokê de rîsteke sereke lîstine. Sumeran navê mîna: Kurtî, Hûrî, Gotî, Naîrî û hwd. li kurdan kirine.

- Kurtî: Kur = cihê bilind, tî = yê xwemal
- Hûrî: Gelê welatên bilind.
- Gotî: Gelê ku gayan xwedî dikin.

Go = Xuda , Gotin = Xudayê herî bilind.

- Naîrî: Gelên robaran; gelên di navbera her du çeman Dîjle û Feratê de dijîn. Li vir tê dîtîn ku Hûrî, Gotî û Naîrî bi Sumeran re pir di nava hev de bûn. Koka zimanê Hûriyan, Aryenî ye.

- Kasîtî: Gelê xizan.

Tê çespandin ku gelek gotinên ji koka vî zimanî derbasî zimanê Sumeran bûne. Bi taybetî, navê dexil û danan, navê amûrên çandiniyê, navê keştiya çolê(deve) bi zimanê Semîtîkî e. Gelek pêşgir û hêmanên mêtîyê yên di zimanê Sumeran de hene, ji heman çandê hatine. Lihevanîna destana Derwêşê Evdî jî çavkaniya xwe ji nivîsên li ser kevalên Sumeran ên 2000 sal B.Z. digire.

Heman tişt li herêma Şengalê(Sincar) ji aliyê keçeke nediyar ku weke Gîro tê binavkirin jî li ser navê lehengekî gel tê gotin. Di navbera helbesta Gîro û nivîsên li ser kevalan ên 2000 sal B.Z. û destana Derwêşê Evdî de, hevdirûveke bêhempa heye.

Di navbera ola xwedawenda Înana-Îştar û Stêrkê de hevdirûv heye. Bi taybetî, destana Hz. Nûh û Gilgamêş jî dişibin hev. Ji aliyê mîtolojiyê ve jî Hûriyan bandor li ser Sumeran kirine.

Bi kurtasî, dîroka nivîskî destnîşan kiriye ku ziman û çanda kurdî bi yekem şoreşa ziman û cotkariyê re li ser xaka Mezopotamyayê, ango li ser xaka Kurdistanê, weke nasnameyeke cuda awa girtiye û gihîştîye sazîbûnê. Piştî vê pêvajoyê, di destpêka şaristaniyê de, li cih û demên cuda di bin navên cuda de weke; Hûrî, Gotî, Kasît, Mîtanî, Naîrî, Med û hwd. jiyana xwe domandiye.

Her wiha, civaka kurd, bandoreke sereke li civakên derdora xwe kiriye. Di dîroka Heredot de pir zelal e ku ziman û çanda Medan bandora xwe li Helenan kirine û çavkaniya wan Med e. Helenî(Yewnanî), 900-400 ê B.Z pir zêde di bin bandora Medan de mane.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

- 1- Rista jinê ya di pêşketina zimên de, diyar bike.
- 2- Çi têkilî di navbera zimên û mirov de heye?
- 3- Çi têkilî di navbera zimên û hizir de heye?
- 4- Hêmanên ku mirov dikin mirov, çi ne? Ya herî girîng diyar bike.
- 5- Dema ku zimanê kesan ji wan tê standin, ew dikevin rewşeke çawa?
- 6- Çi têkilî di navbera zimên û bîr, vîn û hiş de heye?
- 7- Li gorî hin şûnwarnasan, zimanê yekem çi ye û li ku derê dest pê kiriye?
- 8- Li perestgeha Xerabreşkê çi hatiye dîtîn û wateya wê çi ye?
- 9- Belgeyên ku li bajarê Orkêş(Amûdê) û Hîtîtan hatine peydakirin, çi diyar dikin?
- 10- Kurd, di serdemên cuda de bi kîjan navan hatine binavkirin?
- 11- Dîroka nivîskî, çi destnîşan kiriye?
- 12- Herodot, di pirtûka xwe ya dîrokê de, der barê ziman û çanda Medan de, çi diyar kiriye?

AXAFTINA BI ZIMANÊ KURDÎ

Zimanê kurdî, zimanekî kevnar ji nav zimanên ê cîhanê ye. Li gorî kevnarbûna xwe, ji aliyê nirxên dîrokî û wêjeyî ve jî cihekî birûmet digire.

Bingeha zimanê kurdî, ji hezarê salan B.Z ve dest pê kiriye û heta ku digihêje Şoreşa Neolîtîkê. Li hemberî êrîşên dijwar ên dagirkeran, hebûna xwe parastîye. Ji ber ku di her derfetê de , dagirker ji bo tunekirina ziman, çand û dîroka gelê kurd xebitîne. Gelek nirxên wêjeyî yan tune kirine, yan weke berhemên xwe bi gel dane naskirin û pejirandin. Lê dîsa jî nîkarîbûn ziman, çand, wêje û dîroka kurdan ji holê rakin.

Gelek ziman li cîhanê hene ku nikarin bi nivîskî xwe bi pêş bixin, tenê bi axaftinê xwe dijîn. Lê zimanê kurdî, bi çend şêweyên nivîsê dikare weşanê bike, çand û wêjeya xwe bi pêş bixe.

CIHÊN KU ZIMANÊ KURDÎ LÊ TÊ AXAFTIN

Di cîhanê de zimanê kurdî, ji wan zimanên herî kevnar e. Ji ber ku gelê kurd ne gelekî koçber e, di heman erdnîgariyê de hebûn û niştecîhbûna xwe domandiye, ji ber vê yekê zimanê wî jî hebûna xwe parastîye.

Her çi qas êrîşên neyaran di zimanê kurdî de parçebûn çêkiribe û weke zarava ji hev û du hatibin parçekirin jî lê nikarîne vî zimanê kevnar ji holê rakin.

Mirov dikare bêje ku zimanê kurdî, zimanê herî kevnar e. Ji ber ku Avestaya Hz. Zerdeşt bi kurdiya kevin (pehlewî) hatiye nivîsandin. Lê piştî hilweşandina dewleta Medan, zimanê kurdan ê nivîsê, ji aliyê neyaran ve hatiye tunekirin û zimanê axaftinê jî ji ber dagirkeriya neyaran, hatiye parçekirin.

Ev bûye sedem ku di nava kurdan de sê cureyên ABC'yan werin bikaranîn (erebî, latînî, kirilî).

Her çi qasî zimanê kurdî bindestî jiyar kiribe jî, lê taybetiyên xwe yên xwezayî û xweserî, bi giştî zaravayên xwe parastiye û ABC'ya latînî weke ABC'ya xwe daye pejirandin. Niha li Kurdistan, Anatolya, li gelek herêmên Ereban, Îran, Ermenîstan, Ewropa û gelek dewletên Sovyeta kevn bi şêweyên cur bi cur, zimanê kurdî tê axaftin.

ZIMANÊ AXAFTINÊ, ZIMANÊ NIVÎSÊ Û BIRÊN WÎ YÊN CUR BI CUR

Ziman, zanist û teknîk ji bo bersivê bidin pêwîstiyên rojane, derketine holê û pêşketineke misoger çêkirine.

Di encama van pêşketinan de, li ser zimanê rojane, zimanê duyem derketiye holê. Ev di jiyana rojane û nivîsandinê de, tîk bikaranîn. Weke zimanê axaftin û nivîsê, weke du parçeyan, ji hev hatine cudakirin.

a- Zimanê Axaftinê

Zimanê axaftinê, bikaranîna bersivdayîna pêdiviyên jiyana rojane ye. Ji bo van pêdiviyên, mirov her tim bi hev re di nava danûstandinê de ne. Dema ku mirov rastî hev tîk, livandinên dest, mil, çav û rû dikevin nava zimanê axaftinê.

Dem a ku kesek diaxive, bi piranî rastiya rêziman û saz kirina hevokê li berçavan nagire. Bi vî taybetiya xwe,

zimanê axaftinê, ji aliyê peyvê ve sînordar û di çêkirina hevokê de jî zimanekî asayî ye. Lê belê, ji ber ku rojane tê bikaranîn, germ û zindî ye.

Ziman, hebûneke zindî û herikbar e. Ew di pêşketina peydakirin û teknîka nû de, bibandor e. Zimanê axaftinê jî para xwe ji vê digire. Lê belê, dema ku peyvên weke; telefon, Tv, elektrîk, komputer û feza dikevin nava zimanê axaftinê, ji nava zimanê rojane dernakevin.

Ev, weke endamên dewlemendkirina zimanê axaftinê tên pejirandin. Ji zimanê ku bi awayê deng tê bikaranîn re, **zimanê axaftinê** tê gotin.

b- Zimanê Nivîsê

Zimanê nivîsê, xwe dispêre zimanê axaftinê. Di navenda çandekê de, zimanê axaftinê yê herî resen, weke zimanê nivîsê tê pejirandin.

Di roja me de zimanê me xwe dispêre xwezaya xwe. Ji ber ku gelek herêmên me çiyayî ne, bandora zimanê biyanî li ser çênebûye. Zimanê ku xwe bispêre xwezayîbûna xwe, derfetên têgihîştinê firehtir dibin.

Zimanê nivîsê, bi endamên zimanê axaftinê yên herêmî re, xwedî dibe û digihêje rewşa zimanê dewlemend. Lê belê di navbera zimanê nivîs û axaftinê de, ji aliyê peyv, pêvek û rêzkirinê ve hin cudahî hene. Ji ber ku zimanê nivîsê, bêhtir li gorî destûrên zimên bi pêş dikeve.

Daxwaz ew e ku mirov cudahiyê di navbera zimanê nivîs û axaftinê de bike. Zimanê nivîsê, zimanê pirtûkê ye. Peyva pirtûk, li şûna hemû nivîsên tên weşandin, hatiye bikaranîn. Her civaka ku dihizire û dinivîse, raman û hizirînan bi rêya nivîsê kom dibe û bermahiyên çandî derdikevin holê. Ev bermahî, ji nivîsên pey xwe re, dibin berhemek.

Wateya zimanê nivîsê ji bo komkirin û hilanînê, zimanekî şayan e. Gencîneya herî mezin a zimên, berhemên nivîskî ne. Dema ku çand tê gotin, ev berhemên nivîskî û giranbuha, di nava wê de tên têgihîştin.

Gelê xwedî dîrok û çand, deyndarê zimanê nivîsê ye. Ger zimanê nivîsê nebûya, tiştê bi serê kurdan hatiye, wê çawa bihata têgihîştin? Çavkaniya berhemên çandî yên tên bikaranîn û mirov dikare bêje zimanê çandê bi xwe ye jî. Zimanê ku ji bo berhemên çandî, pîşe û nivîsa welatekî tê bikaranîn, jê re **zimanê nivîsê** tê gotin.

Çi qas ku zimanê axaftin û nivîsê têkildar bin, dibe ku bi demê re belavbûn û pêşketina zimanê kurdî ya li Rojhilata Navîn ji aliyê deng, awa û wateyê ve cudahiyek di navbera wan de bê dîtîn. Di encama wan cudahiyan de, destûrên weke zimanê herêmî û zarava derketine holê.

1- Devok

Li gelek herêmên me peyvên cur bi cur ên ne wekhev tên dîtîn, lê ji aliyê rêziman ve wekhev in. Her çî qas peyvên devokî, ne weke hev bin jî, lê bandorê li zimanê nivîskî nakin. Zimanê ku li herêmeke biçûk a welatekî tenê ku girêdayî wê herêmê, ji aliyê deng ve cudahiyan nîşan dide, jê re **devok** tê gotin.

Devok, dewlemendiyê zimanê nivîskî ye. Devokên Kurdistanê pir in. Weke devoka Amed, Mêrdîn, Silêmanî, Kirmanşah, Efrîn, Riha, Botan, Çewlik û hwd.

2- Zarava

Ji ber hin sedemên dîrokî û ramiyarî, pêşketina zimên çêbûye. Di encama wan pêşketinan de, li herêmên cuda cuda, bikaranîna peyvên cuda û gencîneyên zimên ên cuda, ji xwe re çêkirine. Bi vî awayî, ev zarava ji hev cuda hatine bipêşxistin. Ji van beşên zimên re **zarava** tê gotin.

Ji ber ku pêşketinên lezgîn çêbûne, dîrketina wan a ji hev zêdetir bûye û her yek, weke zimanekî hatiye bikaranîn.

Ji ber vê sedemê, kesên ku bi zaravayên cuda diaxivin, ji axaftinên hev du baş têngihêjin. Ji ber vê sedemê, carinan li şûna zarava, peyva zimên tê bikaranîn.

Çar zaravayên zimanê kurdî hene:

- 1- Kurmanciya jorîn**
- 2- Kurmanciya jêrîn (Sorani)**
- 3- Dimilî (Kirmanckî-Zazakî)**
- 4- Lorî**

PIRSÊN BEŞA YEKEM

- 1- Têkiliya di navbera ziman û civakbûnê de çi ye?**
- 2- Pêşketina zimanê mirovan, çawa çêbûye?**
- 3- Mirov di jiyana rojane de çend zimanan bikar tîne?**
- 4- Avestaya Zeredêşt, bi çi zimanî hatiye nivîsîn û ev çi diyar dîke?**
- 5- Zimanê kurdî li ku derê tê axaftin?**
- 6- Zimanê axaftinê û zimanê nivîsê, pênase bike.**
- 7- Zimanê devokî, pênase bike.**
- 8- Çend devokiyên Kurdistanê, diyar bike.**
- 9- Zaravayên zimanê kurdî, diyar bike.**
- 10- Çima zimanên biyanî, bandoreke xurt li ser zimanê kurdî nekirine?**

BEŞA DUYEM

PEYVÊN NAVDÊRÎ

Navdêr

Li gel komên peyvên biwate, di nava hevokan de erk digire.
Mînak: kirde, bireser û hevalkar.

1- Ger di nava hevokê de karekî bi rê ve bibe, dibe **kirde**.

Mînak: Amediyan jî têkoşîn kirin. (**Amediyan** kirde ye)

2- Ger nav ji karê kirde bandor bibe, dibe **bireser**.

Mînak: Ciwanan pirtûk xwendin. (**pirtûk** bireser e)

3- Ger nav rewşa kar diyar bike, dibe **hevalkar**.

Mînak: Her sibeh, ez rûyê xwe dişom. (**sibeh** hevalkar e)

DABEŞKIRINA NAVAN

Nav, li gorî taybetiyên heyînan, dibin du beş:

1- Navên Taybet

Gulistana Efrînî, li rojavayê Kurdistanê rojnamevanî dikir.

Di hevoka li jor de peyvên weke; Gulistan, Efrîn, rojavayê Kurdistanê, ji ber ku di cîhanê de mîna wan tune ye û heyînekê tenê didin nasîn, ji wan re **navên taybet** tê gotin.

Weke navên; gel, welat, cih, ziman, ol, pirtûk, rojname, kovar, sazî, robar, derya û çiyayên naşibin hev.

Ew navên ku taybet in û weke wan tune ye. Ji ber vê yekê, heyînekê tenê didin nasîn.

Di hevoka we xwendî de peyvên weke; Gulistan, Efrîn, rojavayê Kurdistanê, bi tîpên mezin hatine destpêkirin. Navên taybet wiha tên sazûmankirin:

Mînak:

Navên mirovan: Bêrîvan, Aram, Gulîzar, ...

Binemal (paşnav): Bedirxanî, Mala Haco, ...

Navên saziyan: TEV-DEM, QSD, MSD, YPG, YPJ ...

Navên welatan: Kurdistan, Tîrkiye, Îran, Suri...

Navên bajaran: Nisêbîn, Qamişlo, Kobanê, Mahabad, Hewlêr, ...

Navên herêman: Botan, Aliyan, Soran, Cizîr, Efrîn, Dirbêsiyê, ...

2- Navên Giştî (hevenav)

- **Wan, pirtûkên xwe li baxçeyê dibistanê, xwendin.**

Li peyvên ku di hevoka jor de hatine yên mîna: pirtûk, baxçe û dibistan, baldar bin.

Ev di cîhanê de tenê ne? Na, weke wan gelek in. Ji komeke heyînên wekhev re, navek hatiye dayîn:

- Ji hemû pirtûkan re **pirtûk** tê gotin.
- Ji hemû baxçeyan re **baxçe** tê gotin.
- Ji hemû dibistanan re jî **dibistan** tê gotin.

Heyînên di heman birê de û ji heman navên pêkhatî re, **navên giştî** tê gotin.

Nav, li gorî wateya xwe, dibin du beş

1- Navên şênber(heyberî)

Ew navên ku mirov bi çavan dibîne, hebûna wan diyar, berbiçav û bi her pênc lebetên pêhesînê bi heyîna wan dihesin, ji wan navan re **navên şênber(heyberî)** tê gotin.

Weke; çiya, sarinc, av, jin, îsot...

2- Navên razber(rewanî)

Ji tiştên ku heyînên wan nayên dîtin, lê belê bi riya hizirîne heyîna wan tê bawerkin re **navên razber(rewanî)** tê gotin.

Peyvên weke; hezkirin, tirs, başî, xemgînî, maf, azadî, namûs hiş, aramî, hêvî, guneh, bawerî, ...

Ev peyv, tîn naskirin an jî tîn bawerkin. Em nikarin bi lebeteke pêhesîne heyîna wan tekez bikin.

2- Nav, li gorî jimara xwe, dibe du beş

1- Navên yekjimar

Dema ku navdêr bi tena serê xwe be, yekjimar e.

Rewşên yekjimariyê:

1- Bi lêkeran re.

Min av **vexwar**.

Min sêv **da**.

2- Bi veqetandekan re:

Xwîşka min xwendekar e.

Birayê min karker e.

3- Bi tewangê re:

Sêlê baş gerim bike.

Ew li binê darekê rûniştî bû.

2- Navên pirjimar

Dema ku navdêr bi serê xwe be, nabe pirjimar û tu qertaf di kurdî de tune ne ku navdêran bi tena serê xwe, bikin pirjimar.

Pirjimariya navdêran bi vî awayî pêk tê:

1- Bi lêkeran re:

Min pirtûk anîn.
Xwendekar hatin.

- 2- Bi veqetandekan re:
Mihên me şîro ne.
Darine me ji nû ve şîn bûne.
- 3- Bi tewangê re:
Dengê marmara berxikan.
Ez ê daran biçînim

Di zimanê kurdî de carinan pêveka kom dikeve li ser hin navên giştî, ne ji bo kombûna nav, têgehên nû çêdikin.

Ew jî ev in:

1- Zêdekirinê diyar dike

Bêrîvan, çeka xwe dide milê xwe, li ber tava rokan digere û diçe serê zinaran, li hemberî neyaran şer dike, ji serma zivistanan natirse.

Tevî ku rok yek bi tenê ye jî peyva rok, weke kom hatiye bikaranîn. Her wiha, zivistan yek tenê ye, lê kom hatiye bikaranîn. Li vir xwestiye zêdehiya germbûna rokê û sarbûna zivistanê diyar bike.

2- Rêzdarîyê diyar dike

Mamoste! "Kerem bikin jor."

Tevî ku mamoste kesek bi tenê ye jî, lê ji ber rêzdarîyê pêveka kom hatiye bikaranîn.

3- Wateya nêzîkbûnê diyar dike

Di salên neh dehê de ye.

Ji ber ku neh û deh bi serê xwe pêveka komê negirtine, pêveka "-ên" a kefî ser peyva sal, ne ku gelek salên neh û dehê hene, dibe ku dixwaze bêje temenê wî/ê nêzîkî neh û dehê ye.

4- Mezinahiya nav diyar dike

Egîdan, em gihandine roja îro.

Di vê hevokê de her çi qas Egîd yek be jî, lê ji bo mezinahiya nav, pêveka komê standiye.

Nav, li gorî zayenda xwe, dibin du beş

1- Navên Mê

Ew navên ku heyîneke mê didin nasîn, jê re **navê mê** tê gotin.

Mînak:

Navê tiştan: Pencere, dibistan, xak, pêûs, ...

Navê şînatîyan: Mêw, kulîlk, dar, hinar, gul, mêrg, ...

Navê mirovan: Gulistan, Bêrîvan, Nêrgîz, ...

Navê lawiran: Mih, mirîşk, mehîn, bizin, ...

2- Navên nêr

Ew navên ku heyîneke nêr didin nasîn, jê re **navê nêr** tê gotin.

Mînak:

Navê tiştan: Derî, kevir, xanî, ...

Navê mirovan: Azad, Şivan, Serbest, ...

Navê lawiran: Beran, keleşêr, nêrî, ...

Navên giştî, hem nêr hem jî mê tên bikaranîn. Ji bo diyarkirina zayenda van navan; pêvekên tewangê "-ê, -î" û veqetandekên "-a, -ê" tên bikaranîn.

Mînak:

Vî karkerî, karê xwe zû qedand.

Vê helbestvanê, helbesteke seyr nivîsand.

Xwendekarê me.

Xwendekara me.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

Heyf e mêr bimre nebîne
Sed birîn û ceng û şer

Hezîn Kurdî

1. Di malika li jor de kîjan ji vebijêrkên li jêr tune ye?

- a- Navên şênber
- b- Navên taybet
- c- Navên giştî
- d- Navên yekjimar
- e- Navên nêr

2. Ji endamên hevoka li jêr, kîjan ne nav e?

Şivan biharê diçin zozanan.
Kirde Têrker 1 Lêker Têrker 2

- a- kirde
- b- lêker
- c- têrkera 1
- d- têrkera 2

3. Di kîjan vebijêrkên li jêr de bêhtir nav hene?

- a- Xeyrî, Kemal û Bêrîvanan vala şer nekirine.
- b- Zarok ta êvarî dilîzin.
- c- Bêrîvan diçin bêriyê.
- d- Em pirtûkan dinivîsin.
- e- Dar di biharê de şîn dibin.

4. Kîjan hevoka li jêr, pêvekên komê "-an, -ên" negirtiye?

- a- Mamoste û şagirtan karekî binirx pêşkêş kirin.
- b- Hogir, di salên pazdeh û şazdehan de ye.
- c- Tava rojan nikare me ji xebatê bide dûrxistin.
- d- Mamoste! "Kerem bikin jor."
- e- Xwendekaran kom bikin û waneyê bidin wan.

REWŞA NAVAN

**Evîndarekî bi hêviyên xwe re yar im
Dildarekî bi jiyana xwe re birîndar im
Di nav dil de agirekî bêreng im
Dilkovan im ji karwanê jiyane re
Pênûs im ji rastiya dîrokê re
Bi navê îro şewirî me dilşad im**

Di helbesta we xwendî de navên “pênûs, îro”, bêpêvek in, navên ku “Evîndarekî bi hêviyên xwe re/Dildarekî jiyana di dil de/Agirekî karwanê bi hizir û birên evîndariya jiyane” pêvek standine û hatine bikaranîn. Hûn dizanin pêveka “-ên” a komê ye, pêvekên “-a, -ê, -î, -ek, -o” û daçekên “**bi-re, di-de, ji-re**” li gel navan di nava hevokê de têkiliyê li gel peyvên din çêdikin û saz dikin. Ji ber erka navan a di nava hevokê de ketine nava dirûvekê(qalibekî), jê re **rewşa navan** tê gotin. Pêvekên ku van rewşan diyar dikin, jê re **pêvekên rewşa navan** tê gotin.

Sê rewşên nav ên sereke hene:

- 1- Rewşa nav a xwerû
- 2- Rewşa nav a herikandî
- 3- Rewşa nav a daçekî

1- Rewşa nav a xwerû

Ev nav, tu pêvekên rewşa navan nagirin.

Mînak:

Agir geş dibe.

Hevalan hol li neyaran teng kirin.

Gel bi serokatiya xwe serbilind e.

Dil bi dilan şa dibe.

Kevir û kuç li te bibarin.

Navên ku di mînakên li jor de binê wan hatine xêzkirin, çî di rewşa kit de bin û çî di rewşa kom de bin; pêveka komê standibin jî, ji ber ku pêveka rewşa navan nestandine, di rewşa xwerû de ne. Ger nav, pêveka rewşa nav nestandibe, jê re **rewşa nav a xwerû** tê gotin.

2- Rewşa nav a herikandî

Rewşa navan a herikandî, di nava xwe de dibe çar beş:

a) Rewşa navan a herikî ya zayendî

Rengê gulê pir ciwan e

Sosin û Beybûn jêr heval e

Ya ditirê ez nasnakim

Ser çiyayî xweş heval e.

Weke di malika li jor de tê dîtin peyva "gul û çiya" di pêvekên zayendî de (-ê, -î) ji rewşa xwe ya xwerû derketine û ketine rewşa navan a herikiya zayendî. Ew navên xwerû yên ku pêveka zayendî ya nêr û mê standin û zayenda wan diyar dikin, ji wan re **rewşa navan a herikî ya zayendî** tê gotin.

b) Rewşa navan a herikî ya ravekê

Gula deştan ciwan e

Gula çiyayî ciwantir e

Di malika li jor de peyva deşt, pêveka ravekê "-an" standiye û ketiye rewşa nav a herikî ya ravekirinê.

Her wiha, peyva çiyayî jî pêveka ravekê "-î" girtiye û ew jî ketiye heman rewşê. Ji ber ku rewşa wan a xwerû "deşt û çiya" bi pêvekan, rewşa wan hatiye guhartin.

c) Rewşa navan a herikî ya bangî

**Xezalê maziçinê,
Dema ez ban te bikim
Bersivê li min nede
Hevalo delalo heta bihar bû
Li Wanê warkozê te dey nekir**

Dema em temaşeyî peyvên di malika li jor de dikin, dibînin ku pêvekên bangî "-o, -ê" girtine û bi vî awayî ketine rewşa nav a herikî ya bangî. Dema ku navek, pêvekên bangî digire û rewşeke bangî dide peyvê, jê re **rewşa nav a herikî ya bangî** tê gotin.

d) Rewşa navan a herikî ya nediyar

Nalînek tê guhê min lê winda û nihan e
Agir berda dilê min tev bû pêt û dixan e
Barek da ser milê min lê barekî giran e
Dabûn ser hev kulê min hemî derd û belan e

Cegerxwîn

Dema em temaşeyî peyvên "**nalînek, barek**" dikin, dibînin ku pêveka nediyar "**-ek**" girtine û ketine rewşa navan a nediyar. Ji vî rewşa navan re **rewşa navan a herikî ya nediyar** tê gotin.

3- Rewşa navan a daçekî

Rewşa navan a daçekî, dibin şeş beş:

1-Rewşa navan a daçekiya têdeyî

**Di dil de ez evîndar bûm
Ji lewra ez pîr bêhal bûm
Ji mêlakê birîndar bûm
Ji ber wê pîr bêhal bûm**

Dema ku em temaşeyî malika li jor dikin, dibînin ku peyva "dil" daçeka "**di**" paşdaçeka "**de**" girtiye û ketiye rewşa daçekî

ya têdeyî. Ji ber ku dema "**di-de**" navekî dixin navbera xwe û diyar dikin ku karê hatiye kirin, di wî navî de hatiye kirin.

2- Rewşa navan a daçekiya tevayî

Di demsala biharê de pezkûvî bi karikên xwe ve li çiyayên Kurdistanê dijîn.

Dema ku em temaşeyî hevoka li jor dikin, dibînin ku daçeka "**bi - ve**" li ser navê karik hatine bikaranîn û rewşa tevayî daye nav. Ji ber ku dema daçeka "**bi**" û paşdaçeka "**ve**" dikevin li ser navan, diyar dikin ku tevahiya kar hatiye kirin.

3- Rewşa navan a daçekiya pêreyî

Rojekê keleşêr(dîk), kew û ordek bi rovî re derdikevin rê, dema dibe êvar, rovî ji wan re dibêje: Em tobedar in, ji ber wê pêwîst e, em xwe bixin kunekê, da ku lawirên dirinde me nexwin. Dema ku dikevin kunê rovî dibêje: Ez bûme gunehkar, ez ê bibim nobedar.

Dema ku em temaşeyî benda li jor dikin, dibînin ku daçeka "**bi**" û paşdaçeka "**re**" ketine ser navê rovî û diyar dikin ku navên din bi wî re çûne.

Ji ber vê yekê, em dibêjin dema daçeka "**bi**" û paşdaçeka "**re**" dikevin li ser navekî, rewşa pêreyî didin wî navî.

4- Rewşa navan a daçekiya jêreyî

Dema dibe êvar, rovî ji wan re dibêje: Em tobedar in...

Dema em temaşeyî benda li jor dikin, dibînin ku daçeka "**ji - re**" ketine li ser cînavka kesane û rewşa jêreyî daye wî navî. Dema ku ev daçek û paşdaçeka xwe dikevin li ser navekî, rewşa jêreyî didin wî navî.

5- Rewşa navan a daçekiya alî

Dema ku ji bakur ve şilî dest pê dike, piştî rojek-du rojan bandora xwe li başûr dike.

Dema ku em temaşeyî hevoka li jor dikin, dibînin ku daçeka "**ji-ve**" ketiye li ser navê bakur û aliyê wî diyar dikin.

6- Daçeka serbest

Li zozanan berf pir dibare û li deştê jî baran dibare.

Dema ku em temaşeyî hevoka li jor dikin, dibînin ku daçeka "li" ketiye li ser navê zozanan û deştê, cihê bûyerê daye diyar dikin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

Rojekê em li dibistanê bûn; rêveberiya Qamişlo bi mamosteyan re hatin dibistanê, ajokarê wan jî bi wan re bû, xwestin ku em bi hev re alîkariyê bikin. Ev daxwaz, ji aliyê mamosteyan ve jî bi erênî hat pêşwazîkirin.

1- Di benda li jor de kîjan rewşa navan a daçekî tune ye?

- a) Rewşa navan a daçekiya têdeyî
- b) Rewşa navan a daçekiya pêreyî
- c) Rewşa navan a daçekiya alî
- d) Rewşa navan a daçekiya jêreyî
- e) Rewşa navan a daçekiya serbest

2- Di vebijêrkên li jêr de daçek û paşdaçekên ku binê wan hatine xêzkirin, kîjan navî dixwe rewşa têdeyî ?

- a) Min **di** xew **de** dît.
- b) Ew **li** ser ban bûn.
- c) Dilgeş **bi** hevalê xwe **re** bû.
- d) Têkoşîn **bi** hevalê xwe **re** hatiye.
- e) Daxwaza min ew e **ji** aliyê wan **ve** nexweşî derketibin.

3- Di kîjan vebijêrkên li jêr de rewşa navan a zayendî tune ye?

- a) Gulê ji Rewan re got were vir.
- b) Rewan gotina wê nepejirand.
- c) Lê dem derbas bû bi dijwarî.
- d) Gulê careke din dixwest Rewan bibîne.
- e) Vê carê Rewan daxwaza Gulê pejirand.

4- Di kîjan vebijêrkên li jêr ên ku binê wan hatine xêzkirin de pêveka nediyar heye?

- a) Gula baxê min hejar e.
- b) Bihara dilê min xedar e.
- c) Biharek di dil de şîn hat.
- d) Dara jiyânê bi xwînê tê avdan.

5- Di kîjan vebijêrkên li jêr de rewşa pêreyî heye?

- a) Dilê me birîn e.
- b) Dîrokzanê mezin Rêber Apo ye.
- c) Di dîrokê de mafê kurdan nehatiye dayîn.
- d) Bi jiyânê re gelê me pêş dikeve.
- e) Ji kîjan neyaran, me xerabî nedît?

6- Di kîjan peyvên di vebijêrkên li jêr de rewşa navan a herikî ya ravekê heye?

- a) Dilşad gul çandin
- b) Gulê were bêriyê.
- c) Havîna germ zor e.
- d) Çiyayê Gabarê nerm e.
- e) Azadî, ji zarokatiyê dest pê dike.

NAV LI GORÎ ÇÊBÛNA XWE

**Xortên me Kurdan hûn werin
Da em herin ceng û şerî
Dijmin ji me qet nagerî
Talan kirin mal û serî
Ta kengî em bibin xewar
Rabin ji xew bibin şiyarî**

Çend peyvan di malika li jor de em lêkolîn bikin. "**Xortên kurdan**" peyva "**xort**" pêveka pirjimariya navan "-ên" standiye.

Peyva "**kurd**" pêveka pirjimariya navan "**-an**" standiye. Peyva "**Dijmin**" pêvek nestandiye. Dema ku em van pêvekên kişandinê ji navan cuda dikin, ên weke; "xort" û "kurd" dimînin.

Dema ku em temaşeyî rêzên din jî dikin, peyva weke "ceng" wisa ye. Vê navî, hevgirtin bi tu pêvekên peyvsaz re çênekiriye û bi peyveke din ve nebûye.

Nav, li gorî çêbûna xwe, dibin du beş:

- 1- Navên xwerû**
- 2- Navên nexwerû**

1- Navên xwerû

Ew navên ku ji hêmaneke tenê pêk hatine û dema ku parçe dibin, wateya xwe ji dest didin.

Her wiha, tu pêvekên peyv saz negirtine û hevgirtin bi peyveke din re çênekirine. Weke di rewşa kokê de hatine bikaranîn, jê re **navên xwerû** tê gotin.

Mînak:

Xak, çiya, derî, dest, meh, kes, temen, kum, zevî, berx, ...

2- Navên nexwerû

Ew navên ku ji hêmanekê zêdetir pêk hatine, bi alîkariya pêşgir, paşgir û navgiran. Dema ku ev nav parçe dibin, wateya xwe ji dest nadin.

Ev cure navdêr, di nava xwe de dibin sê beş:

a- Navên pêkhatî(dariştî)

b- Navên hevedudanî(hevgirtî)

c- Navên kompleks

a- Navên pêkhatî(dariştî)

Ew navên ku ji navekî xwerû û pêvekeke navdêrsaz pêk tên.

Mînak:

Bi derketina rojê re, te yê ruyê xwe vekira

Û bi kenê evînê li min binêriya

Min ê li dengê bilbilên te guhdarî kiriba

Gula min bi dema rojava re jî

Te yê bejna xwe li ber bayê min

Bi nazdarî bihejanda û xatir bixwesta

Piştî li ber strana min biketiba xewê

Xeweke şîrîn li nav taviyên xunavê

Ez jî bibûma hêşadarê te

Zêrevan li ber xemil û xêla te

Heya xwediyê te, roja bişewq

Careke din silav bida me.

Di helbesta li jor de em çend peyvên bigirin û lêkolîn bikin.

"**Guhdar, hêşedar û zêrevan**". Van navan hev girtin bi pêvekên peyvsaz "**-dar, -van**" re çêkirine û navên nû hatine çêkirin.

Navê "guh" bi pêveka peyvsaz a "**-dar**" re hev girtin çêkiriye û wateyeke nû daye wî navî. Peyva "**-zêr**" bi pêveka pêkhatî ya "**-van**" re hev girtin çêkiriye û bûye navekî pêkhatî. Ew peyvên ku pêvekeke peyvsaz standî û wateyeke nû çêkirine jê re **navên pêkhatî** tê gotin.

Cureyên navên pêkhatî

Navên pêkhatî li gorî kokan tên saz kirin û pêvekan digirin. Li gorî van beşan jî hev tên cudakirin:

a) Navên ji nav saz dibin:

1- Bin + kirask = binkirask

Mînak: Ew binkiraskê ku te kiriye, pir xweşik bû.

4- Ser + çav = serçav

Mînak: Ez her sibeh di heftan de serçavên xwe dişom.

5- Guh + ar = guhar

Mînak: Guharê ku te bi min re dît, winda bû.

6- Gaz + inc = gazinc

Mînak: Gazincan jî min neke, jî ber ku ez jî bêzar im.

Dema ku em temaşeyî hevokên li jor dikin, dibînin ku navek bi alîkariya pêvekên peyvsaz, navekî nû çêkirine.

Dema ku koka nav, pêvekeke peyvsaz bistîne; navekî nû tê çêkirin.

Navên "kirask û çav", pêveka peyvsaz "**bin-** û **ser-**" standine û navên nû çêkirine.

Navên "guh û gaz" pêveka peyvsaz "**-ar** û **-inc**" standine û navên nû çêkirine.

b) Navên ji lêkerê saz dibin:

Mînak:

1- Xwend + in = Xwendin

Xwendin tiştekî pîroz e.

2- Bir + î = Birîn

Birîna daran li welatê me qedexe ye.

3- Da + n = dan

Ji danê tiştek xweştir tune ye.

Dema ku em temaşeyî hevokên li jor dikin, dibînin ku pêvekên raderîn ên peyvsaz bi lêkerê ve bûne û navêkî nû çêkirine.

Weke "xwend" pêveka peyvsaz "in" standiye û bûye "xwendin" (peyveke pêkhatî ye).

b- Navên hevedudanî (hevgirtî)

ŞÎRETA MIN

Cangorî be kurê mino!

Ta ku saxî dem û gavê

Şareza be kekê mino!

Da nekevî qeyd û davê

Bese êdî heya kengê

Berevajî biçî ravê

Berde rêça çewt û kirêt

Xwe derxîne ji tengavê

Hilû rabe bilind hilde!

Al û xetîra bizavê

Nezîrek û nezana bê

Tu ketî bûtka bişavê

Sebrî Botanî

Dema ku em temaşeyî helbesta li jor dikin, dibînin ku navên binê wan hatine xêzkirin, ji du navan pêk hatine. Navê "can" hevgirtin bi peyva "gorî" re çêkiriye, peyva **cangorî** hatiye çêkirin.

Bere+vajî = Berevajî

Ew navên ku ji du peyvên xwerû û zêdetir pêk tên û navekî nû çêdikin, ji wan re **navên hevedudanî** tê gotin.

Navên hevedudanî di nava xwe de dibin çar beş:

1- Navên hevedudanî yên ji du navan çêdibin

Dema ku du nav hevgirtinê bi hev re çêdikin û ji bo wateyê nû tên bikaranîn, jê re **navên hevedudanî yên ji navan çêdibin** tê gotin.

Mînak:

a) Serma, **serêş** bi xwe re tîne.

b) **Tevnepîr** mala xwe ji tevnê çêdike.

- Dema ku em temaşeyî peyva "serêş, tevnepîr" dikin, dibînin ku ev nav ji du navan pêk hatine. Ji ber ku di bingeh de **ser-e-êş** û **tevn-e-pîr**, piştî veqetandek ji nava wan rabûye û weke navê heyîneke cuda çêkirine (serêş, tevnepîr).

2- Navên hevedudanî yên ji nav û hevalnavan çêdibin

1- **Soredar** darek a çiyayên Kurdistanê ye.

2- **Sorgul** xwendekareke jîr e.

3- **Rûkenê** pirtûk xwend.

4- **Dilgeş** gotarekê dinivîse.

Dema ku em temaşeyî mînakên li jor dikin, dibînin ku navên hevedudanî, ji hevgirtina nav û hevalnavê pêk hatine. Ji ber ku di bingehê de "**dara-sor e, gula-sor e**" piştî veqetandek radibe, hevalnav tê pêşiya nav û hevgirtina her du peyvan çêdibe û navekî hevedudanî tê çêkirin.

Di hevokên li jor de peyva Rûken û Dilgeş, di bingehê de "**Rûyê bi ken e, Dilê - geş e**", veqetandeka wan rabûye û navekî hevedudanî derketiye holê.

7- Navên hevedudanî yên ji nav û lêkerekê çêdibin.

a- **Kedxwar** li ser gel zordariyê dike.

b- **Demhat** ji nêçîrê vegeriya.

c- **Rojda** gulan diçîne.

Dema ku em temaşeyî peyvên "kedxwar, Demhat û Rojda" dikin, em dibînin ku ev her sê nav, her yek ji wan jî, ji du peyvên pêk hatiye; yek nav e, yê din jî lêker e.

8- Navên hevedudanî yên ji du hevalnavan çêdibin.

Hin caran du hevalnav tên hev û navekî nû çêdikin.

Mînak:

Me **resnivîsa** karê xwe nivîsî, beriya ku em derbasî kongreyê bibin.

c- Navên kompleks

Ew navên ku ji navekî pêkhatî, yan jî navekî hevedudanî û pêvekeke navdêrsaz pêk tî.

Mînak:

a- Şaristan + î = şaristanî

- Gelek **şaristanî** li Mezopotamyayê hebûn.

b- Kurt + e + nivîs = kurtenivîs

- Min **kurtenivîsek** li ser jiyana Osman Sebrî xwend.

c- Ser + an + ser = seranser

- Ez li **seranserî** cîhanê geriyam, lê min weke welat xweş nedît.

ç- Rojnameger + î = rojnamegerî

- **Rojnamegerî** karekî dijwar e.

PIRSÊN BEŞA DUYEM

1- Navên ku pêveka peyv saz girtine, em ji wan re dibêjin **navên pêkhatî**.

Li gorî vê raveyê, kîjan vebijêrka li jêr, navê pêkhatî ye?

a- dar **b-** av **c-** hewa **d-** nan **e-** çiyayî

2 – Di kîjan vebijêrka li jêr de, navê pêkhatî yê ku ji nav û pêveka peyv saz çêbûye, heye?

a) Cotyar berxwedaneke bêhempa li hemberî dijmin kir.

b) Sorgul diçe bêriyê.

c) Qamişlo bajarekî Rojava ye.

b) Dilgeş hêja ye.

e) Rûken rûbiken e.

3- Di kîjan vebijêrka li jêr de navê hevedudanî yê ji nav û lêkerek, pêk hatiye heye?

a- Gulistan

b- Goristan

c- Cegerxwîn

d- Canda

e- Gamasî

4- Di kîjan vebijêrka li jêr de navê hevedudanî yê ji du hevalnavan pêk hatiye?

a- Nalbend

b- Reşbelek

c- Kêmendama

d- Pozberan

e- Xweşkirin

5- Di kîjan vebijêrka li jêr de, navê kompleks heye?

a- Balkişandin

b- Bejinbilind

c- Nûçegihanî

d- Hilweşandin

e- Şaristan

BEŞA SÊYEM

HEVALNAV

Gulên sor, zer û spî yên biharê, welatê me dixemilînin
Ji ber ku peyvên " sor, zer û spî" taybetiya heyînekê dane diyarkirin, weke hevalnavan hatine bikaranîn.

Di zimanê me de di navbera nav û hevalnavan de bikaranîna veqetandekê pêwîst e. Pêveka kom a weke veqetandekê hatiye bikaranîn hejmara navan diyar dike.

Ger di navbera çend hevalnavan de jî bê, weke hevalnavên pêvekstandî nayê pejirandin.

Ji ber ku li rex her veqetandekê jî di bingehê de navekî veşartî heye.

"Gelê kurd, li ser çiyayên bilind ên Kurdistanê, li hemberî êrîşên dijmin, xwe diparêzin. Dijminê gelê kurd daristanên kesk dişewitînin, çekên kimyayî bi kar tînin, mirovên welatparêz digirin û dikujin. Li hemberî wan, bazên tolhildanê berxwedana xwe ya lehengî bi awayekî serbilind berdewam dikin û gelê xwe diparêzin."

- Peyvên ku taybetiyên heyînan diyar dikin û wan didin nasîn, ji wan re **hevalnav** tê gotin.

Hevalnav, her tim li gel navan tên. Ji bo peyv bibe hevalnav, pêwîst e taybetiyeke diyarker a peyvên pêşiya xwe bidin diyarkirin. Ji birepeyvên ji nav û hevalnavekê pêk tên re **raveka hevalnavan** tê gotin.

Mînak:

Kesk, sor û zer rengên ala kurdî ne.

Di hevoka li jor de peyvên "kesk, sor û zer" taybetiya heyînekê nedane diyarkirin, weke navan hatine bikaranîn. Ev peyvên ku di koka xwe de, hevalnav in û weke nav hatine bikaranîn, dikarin pêveka kêşanê bistînin.

Têbînî:

Dema ku em dibêjin hevalnav, pêveka kêşanê nagire, divê em bi vê peyva ku pêveka peyvsaz girtiye û bûye hevalnav, neyên xapandin.

Mînak: Evîndar

Dibe ku ji yekê zêdetir taybetiyên wan hebin. Di vê rewşê de, peyvên ku taybetiyên wê heyînê didin diyarkirin, bi rêzê ve tîn nivîs û di navbera wan de bêhnok, tê bikaranîn.

Mînak:

"Min li ser pirê, mirovekî bejnbilind, çavreş û rûken dît."

Di vê hevokê de taybetmendiya mirovekî yê weke; bilindbûna bejnê, reşbûna çav û rûkeniya rûyê wî bi rêzê ve taybetmendiya wî hatine dayîn.

Hin nav ji ber ku taybetmendiya kesekî didin diyarkirin û mînanandinan çêdikin, dibin hevalnav.

Mînak:

Xwendekarê jêhatî, ji bo xwendina xwe têkoşîneke dijwar kir.

Di vê hevokê de peyva "jêhatî" navek e, lê ji ber ku xwendekar weke jêhatî daye mînanandin, bûye hevalnav.

Hevalnav li gorî awayê bikaranîna xwe

Di nivîsa li jêr de, peyvên binê wan hatine xêzkirin, çawaniya navan ji me re diyar dîkin. Van peyvan, bi baldarî bixwînin.

Gula sor xweşik e.

Gula reş balkêş e.

A zer geş e.

A şîn beş e.

Bi van re Kurdistan geş e.

Di mînakên li jor de peyvên; "sor, reş, zer û şîn" çawaniya rengê gulê diyar dîkin.

Cureyên hevalnavan:

- 1- Hevalnavên çawaniyê
- 2- Hevalnavên diyarkirinê
- 3- Hevalnavên nebinavkirî(nediyar)

1- Hevalnavên çawaniyê

Ev cure hevalnav, çawaniya navdêran nîşan didin. Ev hevalnav bi du awayan bi navdêran re têkildar dibin; bi alîkariya

Veqetandekê, mînak: "mirovê baş", "keçika bedew" û bi alîkariya lêkera "**bûn**" mîna "ev dar hişk e", "xaniyê me fireh e".

Ev cure hevalnav di nava hevokê de ji bilî pêvekên payeyê, tu pêvekan nagirin û di wan de tu guherîn çênabe.

Hevalnavên çawaniyê, di nava xwe de dibin du beş:

a- Hevalnavên rengdêr

Ev cure hevalnav, rengên navan diyar dikin.

Mînak:

Keroşka **spî** gêzeran dixwe.

Şagirta **çavşîn** û **porzer** pir zîrek e.

b- Hevalnavên rewş û awa

Mirovê **baş**, ji mirovê **xerab** bi rûmetir e.

Dema ku em temaşeyî vê hevoka li jor dikin, dibînin ku peyvên "baş û xerab" çawaniya navan ji aliyê rewş û awa ve diyar dikin.

Hevalnavên çawaniyê, bi awayekî giştî taybetmendiyeş navan ên demdirêj diyar dikin.

2- Hevalnavên diyarkirinê

Ev cure hevalnav, dibin sê beş:

a- Hevalnavên şanîdanê

b- Hevalnavên jimarîn

c- Hevalnavên pirsyariyê

a- Hevalnavên şanîdanê

Ev hevalnav, bi xwe cînavkên şanîdanê ne. Lê dema ku dikevin pêşiya navdêran, wan nîşanî mirov didin û dibin hevalnavên şanîdanê.

Mînak:

- Çar xwendekaran bi hev re **ew** pirtûk xwend.
- Ger gelê kurd **ev** zanîn, **ev** hêz û **ev** biratî nebûya, **van** neyaran wê **ev** xak ji kurdan paqij bikira.

Dema ku em temaşeyî benda li jor dikin, dibînin ku peyvên ku binê wan hatine xêzkirin, nav diyar kirine.

Mînak:

Zanîn	Ev zanîn
Neyaran	Van neyaran
Xak	Ev xak
Hêz	Ev hêz
Biratî	Ev biratî

Ev hevalnavên ku navan ji aliyê dût, nêzîk û zayendê ve diyar dikin, ji wan re **hevalnavên şanîdanê** tê gotin.

	Yekjimar	Pirjimar
Hevalnavên nêzîk nêr û mê	Ev	Van
Hevalnavên dût nêr û mê	Ew	wan
Hevalnavên zayenda nêr û dût	Wî	
Hevalnavên zayenda mê û dût	Wê	
Hevalnavên zayenda mê û nêzîk	Vê	
Hevalnavên zayenda nêr û nêzîk	Vî	

Mînak:

Vê: Vê hevalê, bi wêrekiya xwe ez matmayî kirim.

Vî: Vî mamosteyî, ez fêrî zimên kirim.

Wê: Min bi wê hevalê re lîst.

Wî: Wî zilamî, ez ji mirinê rizgar kirim.

b- Hevalnavên jimarîn

Heft xwendekaran, bi **heft** zimanan, bi **heft** awayan nivîs nivîsandin. Ev xwendekar, di refa heştê de dixwînin. Ji van hevalan, Rûgeşa **yekem** ji tevan jîrtir e. Lê xwendekarên me **ji dehan pêncên** wan di refê de serkeftî ne.

Dema ku em temaşeyî mijara li jor dikin, em dibînin ku peyvên binê wan hatine xêzkirin, jimara navan diyar dikin. Ji ber vê yekê wan re "**hevalnavên jimarîn**" tê gotin.

Hevalnavên jimarîn, jimara heyînan diyar dikin.
Hevalnavên jimarîn, di nava xwe de dibin sê beş:

1- Hevalnavên jimarîn yên xwerû

Dema ku îro Dilşêr ji bajêr hat, weke diyarî ji hevalên xwe re **car** pêûsên risasî, **ses** lênûsk û **du** pirtûkên çandî anîn.

Dema ku em temaşeyî mijara li jor dikin, em dibînin ku hevalnavên binê wan hatine xêzkirin, bi jimara xwerû, jimara nav diyar dikin.

Ew hevalnavên ku jimara heyînan diyar dikin, ji wan re **hevalnavên jimarîn ên xwerû** tê gotin. Hevalnavên jimara xwerû, ji jimara sifirê (0) dest pê dike, heya bê dawî diçe.

2- Hevalnavên jimarîn ên rêzîn

Sosina **yekem** îro têkiliyek li gel Nêrgiza **carem** çêkir û her du bi hev re çûn serdana Nûbihara nexweş.

Dema ku em temaşeyî hevoka li jor dikin, em dibînin ku peyvên ku binê wan hatine xêzkirin, pile û rêza navan diyar dikin.

Ew hevalnavên ku pile û rêza heyînan diyar dikin, jê re **hevalnavên jimarîn ên rêzîn** tê gotin.

Piranî jimara xwerû li gel pêveka "**-emîn, -em**" hevgirtinê çêdike û jimara pile yan jî ya rêzê derdikeve holê.

3- Hevalnavên jimarîn ên kertî

Min **ji sêyan duyê** pirtûkê xwend.

Berxwedana YPG'ê **ji sedî sed** li Rojava bi ser ket.

Dema ku em li her du hevokên li jor temaşe dikin, peyvên "**ji sêyan duyê**", "**ji sedî sed**" navan ji tevahiyeke, parçeyekê diyar dike.

Ew hevalnavên ku li gorî tevahî jimara parçeyên heyînan diyar dikin, ji wan re "**hevalnavên jimarîn ên kertî**" tê gotin.

c- Hevalnavên pirsiyariyê

Kîjan xwendekarî pirtûk negirtibû?

Cend xwendekaran pirtûk girtibûn?

Jiyan li cemseran **çawa** ye?

Dema ku em temaşeyî hevokên li jor dikin, em dibînin ku peyvên "**kîjan, çend, çawa**" li gel navan hatine û rewşeke pirsiyariyê dane navan û sergihayî kirine. Hevalnavên ku ji aliyê pirsiyariyê ve navan diyar dikin, ji wan re "**hevalnavên pirsiyariyê**" tê gotin.

Ew hevokên ku di nava wan de hevalnavên pirsiyariyê hene, li dawiya wan hevokan pirsnişan tê bikaranîn.

3- Hevalnavên nediyar

Hindek heval bi çêkirina pirtûkan ve mijûl dibin, **hinek** heval jî tevlî perwerdeya branşan dibin û **hin** heval jî ji bo xwe kar dikin.

Dema ku em temaşeyî hevokên li jor dikin, em dibînin ku peyvên "**hindek, hinek, hin**" bi awayekê diyar jimara heyînan diyar nekirine.

Di van cure hevalnavan de, diyarkirina jimarê tune ye. Hevalnavên ku jimar û awayê heyînan bi awayekî nezelal diyar dikin, ji wan re "**hevalnavên nediyar**" tê gotin.

Hevalnav li gorî çêbûnê

Di mijara li jêr de peyvên ku binê wan hatine xêzkirin, li gorî çêbûna wan lêkolîn bikin.

Mamosteya dilovan, ji xwendekarên pir biçûk, pir hez dike. Lê hezkirina wê ya ji xwendekarên biçûk û jîr re zêdetir e.

Evîndara çavbelek, di refa xwe de pir tê hezkirin.

Dema ku em hevokên li jor dixwînin û temaşê dikin, em dibînin ku peyvên binê wan hatine xêzkirin, di hevoka yekem de peyva "dilo" pêveka peyvsaz "-van" standiye û bûye "dilovan" û rewşa mamoste diyar dike. Di heman hevokê de, hevalnavên "pir û biçûk" li gel hev hatine û rewşa xwendekaran diyar kirine û hevalnava payepîv e. Peyvên, "pir, biçûk" tê wateya biçûktir. Di heman hevokê de hevalnava "biçûk û jîr" ji ber ku weke peyveke asayî bûne hevalnav, ji wan re **hevalnavên xwerû** tê gotin.

Di hevoka duyem de peyva "çavbelek" ji ber ku ji du peyvan pêk hatiye û çawaniya nav diyar dike, bûye hevalnava hevedudanî.

Hevalnav li gorî çêbûna xwe, dibin sê beş:

1- Hevalnavên xwerû

"Raperîna bejnzirav, îro ew keleha navdar dît, bi dîtina wê, kelehê re xuroşeke **mezin** û hesteke **xurt** pê re çêbû, **hêja** ye ku her kes bibîne. Her wiha, bandor li ser hin hevalên wê jî kir."

Di mînakê li jor de peyvên "**mezin, xurt, hêja**" tu pêvekên peyvsaz nestandine. Ev peyv, di rewşa kokê de hatine bikaranîn.

Ew hevalnavên ku pêvekên peyvsaz nestandine û hevgirtin bi peyveke cuda re çênekirine, ji wan re "**hevalnavên xwerû**" tê gotin.

2- Hevalnavên pêkhatî

- Rojîna **evîndar**, çû malê.
- Cegerxwînê **dildar**, hemû helbestên xwe li ser evîna welêt saz kirine.
- Hogirê **solbend**, solên xwe bi erzanî firotin.

Di hevokên li jor de li ser peyva "**evîn**" pêveka peyvsaz "**-dar**" zêde bûye û peyv hatiye sazkirin, bûye "**evîndar**".

Di hevoka duyem de peyva "**dil**" pêveka peyvsaz "**-dar**" lê zêde bûye û peyv hatiye sazkirin û bûye "**dildar**".

Di hevoka sêyem de jî peyva "**sol**" pêveka peyvsaz "**-bend**" lê zêde bûye û peyv hatiye sazkirin, bûye "**solbend**".

3- Hevalnavên hevedudanî

Hemû peyvên hevedudanî yên ku dikarin erka hevalnavan bigirin, ji wan re "**hevalnavên hevedudanî**" tê gotin.

Hevalnavên hevedudanî, li gorî çêbûna xwe, dibin çar beş:

a- Hevalnavên ji nav û hevalnavekî pêk tên

- Rewşena **porzer**, mijarek li ser xwezayê nivîsî.
- Dilovanê **çavreş**, bi keda xwe ve girêdayî ye.
- Rûkena **bejnbilind**, dilpak e.

Dema ku em temaşeyî her sê mînakên li jor dikin, em dibînin ku ji nav û hevalnavekî pêk hatiye û bûye hevalnavekî hevedudanî.

b- Hevalnavên ji hevalnav û navekî pêk tên

Hin caran hevalnav beriya nav tê û bi vî awayî hevalnavekî nû pêk tê.

Mînak: Kêmxwê, pîrbêj, xweşmêr, pîrejin, ...

c- Hevalnavên ji du navan pêk tên

Hin caran du nav tên ber hev û hevalnavêkî nû pêk tên.

Mînak: Bejnîhan, pozberan, diranpîj, çavxezal, cegerxwîn, ...

d- Hevalnavên ji daçek û navdêrekî pêk tên

Hin caran daçekek tê ber navêkî, yan jî dikeve navbera du navan û hevalnavêkî pêk tên.

Mînak: Jîpiya, lirê, jîdil, devliken, dilbiêş, çavlirê, ...

Hevalnavên payepîv

- Hozan şagirtêkî **jîr** e, lê belê Ferhad **jîrtir** e û Zinar ê **jîrtirîn** (**herî jîr**) e.
- Parzemîna Ewropayê **mezin** e, lê Efrîqa **mezintir** e û Asya ya **mezintirîn** (**herî mezin**) e.

Dema ku em temaşeyî hevokên li jor dikin, pîvana jîrbûn û mezinbûna navan tê naskirin û pileya di navbera sê navan de, dipîvin.

Hevalnavên birepeyv

- Ala **kesk, sor û zer** ala Kurdistanê ye.
- Kesên **rasterast** diaxivin, kesên baş in.

Dema ku em temaşeyî hevokên li jor dikin, dibînin ku birepeyvên ku binê wan hatine xêzkirin, bûne hevalnavên navan.

Ev birepeyvên ku dibin hevalnav, ji wan re "**hevalnavên birepeyv**" tê gotin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1- Di hevoka li jêr de kîjan vebijêrka li jêr heye?

Wan çar sed û pêncî û pênc peyv, ji parêznameya Rêber APO girtine.

- a- Hevalnavên jimarîn ên jimara xwerû
- b- Hevalnavên pirsiyariyê
- c- Hevalnavên payepîv
- d- Hevalnavên jimara rêzîn
- e- Hevalnavên jimara kertî

2- Di hevoka li jêr de kîjan vebijêrka li jêr heye?

Di beyaniyê de bêrîvanên **baş** diçin bêriyê.

- a- Hevalnavên çawaniyê
- b- Hevalnavên nîşandanê
- c- Hevalnavên pirsiyariyê
- d- Hevalnavên jimara kertî
- e- Hevalnavên jimara rêzîn

3- Di kîjan vebijêrkên li jêr de, hevalnava jimara rêzîn heye?

- a- Hespê boz pir beza ye.
- b- Bayê êvarê qerisî bû.
- c- Vê gulê av bide.
- d- Çar hevalên jin parastin dikirin.
- e- Egîdê yekem pir leheng bû.

4- Di kîjan vebijêrkên li jêr de hevalnavê nediyar heye?

- a- Şeş şagirt di ezmûnê de, bi bin ketin.
- b- Gelek heval beşdarî civînê bûn.
- c- Şilêra bedew çiyayên me xemilandiye.
- d- Ala kesk, sor û zer rûmeta me ye.
- e- Vê gotinê ez xembar kirim.

BANEŞAN

Di waneyên beriya niha de, em li ser peyvên biwate rawestiyabûn. Dema ku peyvên biwate tên gotin, tişte, bîranînek, karek, taybetiyek, çêbûnek û tevgerêk tê bîra mirov. Ev jî, mîna: nav, cînavk, hevalnav û hevalkar hatine bikaranîn.

Niha jî mînakên li jêr, bi baldarî bixwînin û bersiva pirsan bidin.

- 1- Ax dilo! Tu çima ew qas bê aramî?
Di hevoka li jor de peyva "ax" hevok xistiye rewşeke bangî.
- 2- Wey dayê! Heya kengî em ê bindest bin?
- 3- Ay! We dît?

Di mijara li jor de peyvên mîna: "dayê, ay, wey, ax, hewar e" ji bo balê bikişînin, hatine bikaranîn.

Peyva "dayê" pêveka bangê "ê" girtiye, ji bo bangkirinê hatiye bikaranîn.

Dema ku em van peyvan, yek bi yek bi kar tînin, tu wateyê nadin.

Ev li gorî cihên ku lê tên bikaranîn, hestekî diyar dikan. Peyvên ku bi serê xwe wateyê nadin, lê ji bo hezkirin, bêzarî, xuroş, tirs û êşandinê tên bikaranîn û li hemberî wan hestên mirovan dixin tevgerê, ji wan re **amrazên baneşanê** tê gotin. Li paşya peyvên bangî, baneşan (!) tê bikaranîn.

Di hevokê de erkên amrazên baneşanê

- 1- Dema ku hûn destê xwe birîn bikin, an jî destê we li tiştên hişk bikeve, hûn bi tirs û êşandinê re çî dibêjin?
 - 2- Li hemberî bûyerekê ku we biêşîne, yan xemgîn bike, hûn kîjan peyvê bi kar tînin?
 - 3- Li hemberî bûyereke ku we dilşad bike, hûn bi kîjan peyvan hestên xwe tînin zimên?
 - 4- We bal kişandiye ji bo bangkirina(gazîkirina) tebyan, kîjan peyv tên bikaranîn? Hûn çawa bangê seh, pez, pisîk, mirîşk û dewaran dikin?
- Li dawiya van peyvan hêmaya baneşanê tê bikaranîn.
Hûn wateya wê hêmayê dizanin?

- 1- Ey welat! Tu çî qas buha yî.
- 2- Ofyan! Dijminên me rastî belayê hatin.
- 3- Hevalino rabin! Dijminan ji welatê xwe derxînin.
- 4- Bes e! Qey tu ji xwe fedî nakî.
- 5- De zû were, em biçin ji vir!

Li hevokên li jor temaşe bikin û peyvên ku xuroş, tirs, hêrs, hezkirin û xweşiyê diyar dikin, peyda bikin.

Cureyên baneşanan

Di zimanê kurdî de li gorî rewşan mirov hestên xwe derdixîne, mîna: kêfxweşî, xemgînî, tirs, heyirîn, ecibandin, ...

1- Peyvên baneşanî yên kêfxweşiyê

Dema ku mirov di rewşeke şahî û dilxweşiyê de be, hestên xwe bi rêya peyvên baneşanî yên mîna: bijî!, ox!, xweş!, êh!, aferîn! ... dide der.

Mînak: Aferîn, tu weke şêran î!

Hah, te çî maleke rind û mezin girtiye!

Êh, ev çî guleke bêhnxeş e!

2- Peyvên baneşanî yê xemgîniyê

Dema ku mirov di rewşeke xemgînî û liberketinê de be, hestên xwe bi rêya peyvên weke: ax!, ay!, heyf!, off!, wax!, hawar! ... dide der.

Mînak: Ax, ev çî derd e!
Heyf, çima em bi bin ketin!
Ox, serê min diêşe!

TÊBÎNÎ: Hin caran jî mirov êş û nifiran jî bi rêya van baneşanan diyar dike.

Mînak: Wey lo, tu xêrê ji xwe nebînî!
Ay, piyê min şkest!

3- Peyvên baneşanî yê heyirîn û ecibandinê

Dema ku mirov ji tiştekî seyr(ecêb) dibe, yan jî dikeve rewşeke heyirînê, hestên xwe bi peyvên weke: ha ho!, hela!, tew!, wa!, lê lê, ... diyar dike.

Mînak: Wa! Tu rast dibêjî?
Na lê! Ev ji bo min nabe.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1- Di kîjan vebijêrkên li jêr de, rewşeke baneşanî heye, diyar bike û hêmayê baneşanê li cihê guncav bi kar bîne?

- a- Ax lawê hêja tu çiqasî ciwan bû.
- b- Ger ew neyên, hûn neçin.
- c- Hiş be kuro bila kes nebihêze.
- d- Hêvîdar im, ku bi dilê we be.
- e- Lo dengbêjo, dengê xwe bilind bike.

2- Di kîjan vebijarkên li jêr de wateya xemgîniyê heye?

- a- Wax! Gelek xweş bû.
- b- Of! Hat.
- c- Heya tu neyê, ew nayê.
- d- Keko rabe! Mala te hilweşiya.
- e- Hey wax! Felekê te çima li me wiha kir.

3- Di hevokên li jêr de rewşa her hevokê li gorî amrazên baneşanê diyar bike?

- a- Hiş be kuro! Bila kes nebihêze.
- b- Ox! Li vir çî bêhneke xweş tê.
- c- Ax dilo! Tu çima ew qas bêşens î.
- d- De zû vekişin! Va dijmin bi giranî bi ser me de hat.
- e- Ha ho! De werin li vê bobelata giran binêrin.

PIRSÊN BEŞA SÊYEM

- 1- Hevalnav, pêname bike.
- 2- Cureyên hevalnavan diyar bike û li ser her cureyê hevokekê saz bike.
- 3- Hevalnavên diyarkirinê rêz bike û sê hevokan li ser wan saz bike.
- 4- Hevalnavên jimarîn pêname bike û du hevokan li ser wan saz bike.
- 5- Cureyên hevalnavên jimarîn diyar bike û li ser her cureyê hevokekê saz bike.
- 6- Hevalnavên jimarîn ên rêzîn pêname bike û du hevokan li ser wan saz bike.
- 7- Peyvên; çend, çawa û kîjan di sê hevokan de, bi cih bike ku hevalnavên pirsyariyê, diyar bikin.
- 8- Hevalnavên li jêr, li gorî çêbûna wan dabeş bike.
Jîr, evîndar, biçûk, pozbilind, solbend, devliken, kêmxwê.
- 9- Cureyên hevalnavên hevedudanî diyar bike û li ser her cureyê hevokekê, saz bike.
- 10- Du hevokan li ser hevalnavên payepîv û hevalnavên birepeyv, saz bike.
- 11- Amrazên baneşanê pêname bike û çar hevokan li ser wan saz bike.
- 12- Erkên amrazên baneşanê yên di hevokê de çi ne?
- 13- Cureyên baneşanê diyar bike û li ser her cureyê, hevokekê saz bike.
- 14- Hevokên li jêr, ên rast bi tîpa (R) û yên şaş, bi tîpa (Ş), hêma bike û yên şaş sererast bike.
 - a) Hevalnavên çawaniyê, çawaniya lêkeran nîşan didin.
 - b) Hevalnav dikarin pêvekên kêşanê bistînin.
 - c) Peyvên ku taybetiyên heyînan diyar dikin, bi rêzê ve tên nivîsîn û di navbera wan de, bêhnok tê bikaranîn.

- d) Hevalnavên çawaniyê, ji bilî pêvekên payeyê, tu pêvekan nagirin.
 - e) Hevalnavên çawaniyê, bi awayekî giştî, taybetiyên navan ên demkurt diyar dikin.
 - f) Hevalnavên şanîdanê bi xwe cînavkên şanîdanê ne, lê piştî wan, navdêr hatine.
 - g) Hevalnavên ku pêvekên peyvsaz nestandine, ji wan re" **hevalnavên xwerû**" tê gotin.
 - h) Hevalnavên hevedudanî ji navekî û pêvekeke peyvsaz, pêk tên.
- Wey lo, tu xêrê ji xwe nebînî! (hevokeke baneşanî ye, xuroşê diyar dike).

BEŞA ÇAREM

PÊVEBER

- Hevalên me kedkar in.
- Ji ber wê, xwendekarên me jî in.
- Dema ku di xebatekê de ked neyê dayîn, di wî karî de, pêşketin jî çênabin.
- Di bingeh de gul sor e, lê gulên zer jî hene.

Di mijara li jor a we xwendî de, peyvên ku binê wan hatine xêzkirin, **pêveber** in. Her yek ji wan, rewşa navekî radigihîne.

Di hevokê de ji hêmana ku karekî, bûyerekê, rewşekê radigihîne re **pêveber** tê gotin.

TÊBÎNÎ:

Pêveber, weke lêkeran, hevokan saz dikin.

Encam: Pêveber ew tiştê ku hevokê ji aliyê wate, rewş, dem, cih, kirin, kar û tevgerê ve ber bi dawiyê ve dibe.

- Li gorî hevokê, du cureyên pêveberan hene:

a- Pêvebera rewşî(wesfî)

b- Pêvebera lêkerî

- Ji bo ku hevok bê sazîkirin, pêwîstî bi pêveberê heye.

CUREYÊN PÊVEBERAN

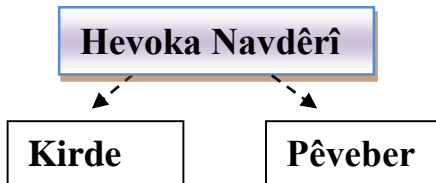
Pêveber li gorî hevokê, li ser du beşan parve dibe:

1- Pêveber di hevoka navdêrî de

- Raman mirovekî baş e.
- Bavê Rêvan şoreşger e.
- Ev zarok pir jîr û jêhatî ye.

Peyvên di mînakên li jor de, yên ku binê wan hatine xêzkirin, hevokê ji aliyê wateyê ve sergihayî kirine.

Hevoka navdêrî ji du beşan pêk tê:

Dema ku em li hevokên li jor dinêrin, dibînin ku peyvên binê wan xêzkiî, şirovekirina destpêkê ne.

Ango pêveber, di hevoka navdêrî de, rewşa kirdeyê şîrove dike.

TÊBÎNÎ:

Dibe ku pêveber; di hevoka navdêrî de ji peyvek, du peyvan an jî bêhtir û lêkera bûnê pêk were.

2- Pêveber di hevoka lêkerî de

- Aram pirtûkê dixwîne.
- Gulistanê av ji bîrê kişand.
- Dayîka min şîv amade kiriye.

Her weke ji mînakên li jor tê naskirin, ku bêyî peyvên binxêzkiî wateya hevokê sergihayî nabe.

Kar, tevger, kirin, bûyer bi rêya peyvên binxêzkiî tînan naskirin; angû xebata ku hatiye kirin, radigihînin.

TÊBÎNÎ: Pêveber di hevoka lêkerî de, lêker bi xwe y

CÎNAVK

Hûn beriya niha fêr bûbûn ku peyva navê
heyînan pêşwazî dike, nav e. Di pêvajoya peyvan de,
bi taybetî navê kesan, di her cureyê de, tê diyarkirin.
Gulbihar digere.

Gulbihar niha li vê derê bû.

Gulbihar çû ku derê?

Hûn li cihê navê xwe, kîjan peyvan bi kar tînin?

Çi yên me hebûn, ji yên wan cudatir bûn?

A kê bû, ev pirtûk?

Dema ew çûne geştê, li rastî wan hatibûn.

Dema ku em hevokên li jor temaşê dikin, dibînin
ku peyvên binê wan hatine xêzkirin, "**yên, me, wan,**
a, kê, ew" cihê kîjan navan girtine?

Hûn dikarin van ji hevokan derxînin û hin navên
din, bi kar bînin.

Di van hevokên li jor de, peyvên "**me, wan**" cînavk in; ji
ber ku ev peyv li cihê heyînekê yan jî çend heyînan hatine
bikaranîn. Weke di mînakên de jî hatiye dîtin, ev peyvên ku cihê
heyînekê digirin, ji wan re **cînavk** tê gotin.

Di nava hevokê de erka cînavkan

Ji ber ku cînavk li cihê navan tê bikaranîn, weke navan tê nirxandin.

Mînak:

Min li wêneyê temaşe kir.

Ez helbestên Cegerxwîn dixwînim.

Tu îro çuyî kargehê?

Te karê malê bi dawî kir?

Ew kesekî dîrokna e.

Wê roman nivîsî.

We hevalên xwe agahdar kirin ji bo geştê?

Hozan ew perwerde kirin.

Wan welat parast.

Di hevokên li jor de, peyvên ku binê wan hatine xêzkirin, cînavkên kesane ne (xwerû û tewandî).

Cînavkên kesane yên xwerû, dema ku cihê navekî xwerû digirin, tînan bikaranîn. Lê dema nav tewandî be, em cînavkên kesane yên tewandî di cihê wan de bi kar tînin.

TÊBÎNÎ:

1- Birepeyvên ku ji nav û cînavkê pêk tînin, dibin raveka cînavkan.

Mînak:

Pênûsa min, ji pênûsa te ciwantir e.

Di vê hevokê de, cînavk cihê nav girtiye û bi peyva "pênûs" re bûye raveka cînavkan.

2- Di zimanê kurdî de cînavkên "kesane û şanîdanê" yên tewandî nabin raveber, her tim dibin raveker.

Mînak:

Pirtûka **te** ji ya **vî** nûtir e. (**te, vî**) raveker in.

CUREYÊN CÎNAVKAN

1- Cînavkên kesane	7- Cînavkên pirsiyariyê
2- Cînavkên şanîdanê	8- Cînavkên girêkî
3- Cînavka vegerok	9- Cînavkên berbihevîn
4- Cînavka pêvekî	10- Cînavkên lihevxiştî
5- Cînavkên nebinavkirî	11- Cînavkên xwedîtiyê
6- Cînavkên jimarî	

Di refên borî de me hin cureyên cînavkan şîrove kiribûn û em ê niha du cureyên din jî şîrove bikin.

1- Cînavkên xwedîtiyê

Di kurdî de bi serê xwe cînavkên xwedîtiyê tune ne.

Lê belê, veqetandek û hin cînavkên bireser digihêjin hev û ji wan cînavkên xwedîtiyê pêk tên. Veqetandekên binavkirî "a, ê, ên" li gel cînavkên kesane yên tewandî; "min, te, wî/wê, me, we, wan", cînavkên şanîdanê yên tewandî; "vî, vê, van, wî, wê, wan" cînavka vegerok "xwe", cînavkên berbihevîn; "hev, êk", tên û cînavkên xwedîtiyê pêk tînin.

a- Cînavkên xwedîtiyê yên ji veqetandek û cînavkên kesane yên tewandî pêk tên, ev in:

	cînavk veqetandek	Min	Te	Wî/wê	Me	We	Wan
a		a min	a te	a wî/wê	a me	a we	a wan
ê		ê min	ê te	ê wî/wê	ê me	ê we	ê wan
ên		ên min	ên te	ên wî/wê	ên me	ên we	ên wan

Mînak:

- Ev pirtûk **a min** e.
- Ev xanî **yê te** ye.
- Ferhenga Kurdî **a wî/ wê** ye.
- Gulên zer **ên me** ne.

- Ev dibistan **a we** ye.
- Ew pêûs **ên wan** in.

b- Cînavkên xwedîtiyê yê ji veqetandek û cînavkên şanîdanê yê tewandî pêk tên, ev in:

cînavk veqetandek	Vî/wî	Vê/wê	Van/wan
a	a vî/wî	a vê/wê	a van/wan
ê	ê vî/wî	ê vê/wê	ê van/wan
ên	ên vî/wî	ên vê/wê	ên van/wan

Mînak:

- Dara gûzê **ya vî/wî** ye.
- Sêva zer **a vê/wê** ye.
- Ev hesp **ê van/wan** e.
- Tevr **ê vî/wî** ye.
- Baxçe **yên van/wan** in.
- Ev dar **ên vî/wî** ne.

c- Cînavkên xwedîtiyê yê ji veqetandek û cînavka veqetandek (xwe) pêk tên:

a xwe, ê xwe, ên xwe

Mînak:

- Min navê xwe jê re got, lê wî **yê xwe** ji min re negot.
 - Te hespa xwe neanî? Min **a xwe** anî.
 - Gelo te deynê xwe neda? Min **ê xwe** da.
 - Min hêviyê **ên xwe** bi cih anîn, lê wan **ên xwe** bi cih nanîn
- Ev cînavk, cînavkên xwedîtiyê pêk tên û hin caran jî, wateya xwedîtiyê ya cînavkan xurt dike. Vê yekê bi alîkariya daçeka "**bi**" dike.

Mînak:

- Ev pirtûk **a min bi xwe** ye.
- Pirsgirêk **ên me bi xwe** ne.

d- Cînavkên xwedîtiyê yên ji veqetandek û cînavkên berbihevîn (hev, êk) pêk tên:

- Ev xwişk û bira yên hev in.
- Ew heval û hogir ên êk in.
- Ev kilîl û ev kilît ên êk in.

TÊBÎNÎ:

Em nikarin veqetandekên yekjimar (a, ê) bi cînavkên berbihevîn re bi kar bînin, ji ber ku cînavkên berbihevîn her tim kesên pirjimar dinimîne.

PIRSÊN BEŞA ÇAREM

- 1- Pêveber, çi ye?
- 2- Cureyên pêveberan, çi ne? Li ser her cureyekê, hevokekê saz bike.
- 3- Şeş cureyên cînavkan diyar bike û li ser her cureyekê ji wan, hevokekê saz bike.
- 4- Cînavkên xwedîtiyê ji çend hêmayan pêk tên? Wan diyar bike.
- 5- Cînavkên xwedîtiyê yên ji veqetandek û cînavka veqetandek pêk tên, diyar bike û li ser her yekê ji wan hevokekê saz bike.
- 6- Di hevokên li jêr de pêveberan diyar bike.
 - a- Delîl çû çiyê.
 - b- Gula sosinê reng dide xakê.
 - c- Ev keçeke rûgeş e.
 - d- Marmasî weke masiyan tev digerin.
- 7- Di kîjan vebijêrkên li jêr de pêveberên rewşî(wesfî) hene? Wan diyar bike.
 - a- Av germ e.
 - b- Zivistan sar dibe.
 - c- Gul xweşik e.
 - d- Darên hinaran şikestine.
- 8- Di kîjan vebijêrkên li jêr de, ji yekê zêdetir hevalnav bûne pêveber?
 - a- Havîn germ e.
 - b- Pelên darê şîn in.
 - c- Serkeftin bi berxwedanê çêdibe.
 - d- Gul, sor û bibêhn e.
- 9- Di kîjan vebijêrkên li jêr de pêveber ji raveka hevalnavan pêk hatiye?
 - a- Bahoz şoreşger e.
 - b- Manî baş e.
 - c- Neyar bêwijdan e.
 - d- Ev Çîçeka çeleng e.

10- **Di hevokên li jêr de binê cînavkên xwedîtîyê xêz bike.**

- a- Ev pênûsa şîn a min e.
- b- Ew gul a te ye.
- c- Ev derî yê vî xaniyî ye.
- d- Ev çek ên van e.

11- **Hevokên li jêr bi cînavkên xwedîtîyê dagire.**

- a- Min sola xwe ji lingên xwe kir, lê wê ji lingên xwe nekir.
- b- Ev daristan ne.
- c- Ev pênûs ne, lê kanî?
- d- Refa me di pêşbirkê de, bi ser ket û bin ket.

12- **Hevokên li jêr, ên rast, bi tîpa (R) û yên şaş, bi tîpa (Ş) hêma bike û yên şaş sererast bike.**

- a- Cînavkên (kesane û şanîdanê) xwerû her tim dibin raveker, nabin raveber. (.....)
- b- Birepeyvên ku ji nav û cînavkê pêk tên, dibin raveka hevalnavan. (.....)
- c- Peyva ku cihê heyînekê digire, jê re pêveber tê gotin. (.....)
- d- Pêveber weke lêkeran, hevokan saz dikin. (.....)
- e- Dibe ku pêveber di hevoka navdêrî de, ji peyvek an jî du peyvan pêk were. (.....)
- f- Kirde, di hevoka navdêrî de pêveberê şîrove dike. (.....)
- g- Pêveber, di hevoka lêkerî de, lêker bi xwe ye. (.....)

BEŞA PÊNCHEM

DEM Û AVANIYA TEBATÎ Û LEBATÎ

A- Dem

Bûyîn, heyîn, pêkhatin û bi her awayî bizavên kar di pêvajoyekê de pêk tên. Ji vê pêvajoyê re **dema lêkerê** tê gotin. Lêker li gorî daxwazê, pêvekên kes û demê distîne.

Di zimanê kurdî de, sê demên bingehîn hene:

1. Dema niha
2. Dema bê
3. Dema bûrî

1- Dema niha

Heke karek di dema têdeyî de bê kirin; ango karekî ku dest pê kiriye û didome, weke dema niha tê binavkirin.

Mînak:

Ba, darên zeytûnan **dihejîne**.

Dayîka min şîr **dikelîne**.

Mamoste pileyên ezmûnê, **diyar dike**.

Di mînakên li jor de, di dema axaftinê de bûyer, kirin, tevger û hwd. diqewimin.

Dema niha, bi alîkariya pêveka dema niha "**di-**", rayeka dema niha ya lêkerê û pêvekên kesane pêk tê.

Teşeya hevokê ya dema niha:

Kirde + (di + rayeka lêkerê ya dema niha + pêvekên kesane) + têrker

- **Kişandina lêkerê di dema niha de li gorî cînavkan**
Ez bejna xwe li hemberî şehîdên azadiyê **ditewînim**.
Tu bejna xwe li hemberî şehîdên azadiyê **ditewînî**.

Ew bejna xwe li hemberî şehîdên azadiyê **ditewîne**.
Em–Hûn–Ew bejna xwe li hemberî şehîdên azadiyê **ditewînin**.

Neyîniya dema niha

Neyîniya dema niha, bi alîkariya pêveka neyîniyê "**na-**" pêk tê. Ev pêvek, dikeve şûna pêveka dema niha "**di-**" û wateya neyîniyê dide lêkerê.

Mînak:

Xwendekarên dibistanê **naçin** seyranê.

Şehîd **namirin**.

Her wiha dema ku lêker pêkhatî be bi pêşgirê, pêveka dema niha û pêveka neyîniyê dikevin navbera pêşgir û rayeka dema niha ya lêkera bingehîn.

Mînak:

-Ez pirtûkekê werdigerînim zimanê ingilîzî.

-Birayê min çaya sivik venaxwe.

TÊBÎNÎ:

Pêveka neyîniyê ya lêkerên "karîn" û "zanîn", "**ni-**" ye.

Mînak:

Ez **nikarim** werim.

Ez **nizanim** tu çi karî dikî.

Dema niha û dema fireh

Di zimanê nivîskî de, dema niha û dema fireh bi heman awayî ne. Her du dem, bi alîkariya hevalkaran ji hev cuda dibin.

Ji bo **dema niha** hevalkarên mîna; "niha, a niha, va ye" û ji bo **dema fireh** hevalkarên mîna; "tim, her gav, her tim, carinan, hin caran" tînan bikaranîn.

Mînak:

Dema niha	Dema fireh
Ez niha kincan dişom. Va ye ez tîm.	Ez her roj zû radibim. Ciwan her tim dereng tî malê.

2- Dema bê

Her weke ji navê xwe jî diyar e, ev dem ji bo karekî ku hîn pêk nehate, tê bikaranîn.

Kar hîn dest pê nebûye, lê wê di dema pêş de pêk bê.

Dema bê ; bi alîkariya amraza dema bê "dê", "wê", "ê", pêveka "bi-", rayeka dema niha ya lêkerê û pêvekên kesane pêk tê.

Teşeya hevokê ya dema bê:

Kirde + amraza dema bê +pêveka bi + rayeka dema niha ya lêkerê + pêveka kesane + têrker

Mînak: Projeya Rêveberiya Xweseriya Demokratîk, dê bibe bersiva pirsgerêkên Rojhilata Navîn.

• **Kişandina lêkerê di dema bê de li gorî cînavkan**

- **Ez ê** hevalên xwe li şahiyê **bibînim**.
- **Tu yê** dest bi pêşbirkê **bikî?**
- **Ew ê** nê belav **bike**.
- **Em-hûn-ew ê** bi ser **bikevin**.
- Ger ewr tarîtir bibin, **wê** baran were.

Neyîniya dema bê

Neyîniya dema bê, bi alîkariya pêveka neyîniyê "ne-" pêk tê.

Ev pêvek, cihê pêveka "bi-" digire.

Mînak:

Em ê xwîna şehîdên xwe li erdê **nehêlin**.

Her wiha dema ku lêker pêkhatî be bi pêşgirê, pêveka "bi-" ji holê radibe. Di neyîniya lêkerên pêkhatî de, pêveka neyîniyê (ne-) dikeve navbera pêşgir û rayeka lêkerê.

Mînak:

Ez ê îşev zû rakevim, ji ber ku ez pir westiyayî me.

Em ê tu carî ji doza azadiyê venegerin.

3- Dema bûrî

Ev dem, karekî ku beriya niha hatiye kirin, diyar dike.

Dema bûrî, di nava xwe de dibe pênc beş

1. Dema bûriya têdeyî
2. Dema bûriya dûdar
3. Dema bûriya berdest
4. Çîrokiya dema bûriya têdeyî
5. Çîrokiya dema bûriya dûdar

1- Dema bûriya têdeyî

Di dema bûriya têdeyî de hêj zêde dem di ser kirina kar re, derbas nebûye û nû hatiye kirin.

Mînak:

Min pirtûk xwend.

Di dema bûriya têdeyî de, koka dema bûrî ya lêkerê tê bikaranîn.

Mînak:

Lêkera gerguhêz

Yekjimar	Pirjimar
Min pirtûk xwend	Me pirtûk xwend
Te pirtûk xwend	We pirtûk xwend
Wê/wî pirtûk xwend	Wan pirtûk xwend

Lêkera negerguhêz

Yekjimar	Pirjimar
Ez ketim	Em ketin
Tu ketî	Hûn ketin
Ew ket	Ew ketin

Neyîniya dema bûriya têdeyî

Di dema bûriya nêzîk(têdeyî) de, lêker pêveka neyîniyê "ne-" distîne û dikeve rewşa neyîniyê de.

Mînak:

Min erka xwe **nekir**.

Wî av **venexwar**.

Wê li nûçeyan temaşe **nekir**.

2- Dema bûriya dûdar

Di dema bûriya dûdar de, kar pêk hatiye û demek di ser kirina wî karî re derbas bûye û bandora wî ta niha berdewam dike.

Ev dem, ji pêveka dema bûriya dûdar "-e , -ye " û rayeka dema bûrî pêk tê. Lê ji bo cudahî bikeve navbera pêveka dema bûriya dûdar "-e" û pêveka kesane ya kesê sêyem ê yekjimar "-e", pêveka dema bûriya dûdar dibe "-iye ". Her wiha dema ku lêker bi dengdêrê biqede, ev pêvek dîsa "-iye " ye.

Mînak:**Lêkera gerguhêz****Yekjimar**

Min dîtiye.

Te dîtiye.

Wî/wê dîtiye.

Pirjimar

Me dîtiye.

Wan dîtiye.

We dîtiye.

Lêkera negerguhêz**Yekjimar**

Ez ketime.

Tu ketiye.

Ew ketiye.

Pirjimar

Em ketine.

Hûn ketine.

Ew ketine.

Neyîniya dema bûriya dûdar

Dema bûriya dûdar, pêveka neyîniyê "**ne-**" distîne û dikeve rewşa neyîniyê.

Mînak:

Min pirtûkên dîrokî pir **nexwendine**.

Mixabin, me hin hevalên xwe **venexwendine** şahiyê.

Me şehîdên xwe ji bîr **nekirine**.

3- Dema bûriya berdest

Dema ku bûyerek di dema bûrî de, bi domdarî hatibe kirin, ev dem tê bikaranîn.

Ev dem, ji pêveka dema niha "**di-**" û rayeka dema bûrî pêk tê.

Mînak:

Lêkera gerguhêz

Yekjimar

Min name **dinivîsî**.

Te name **dinivîsî**.

Wê/wî name **dinivîsî**.

Pirjimar

Me name **dinivîsî**.

Wan name **dinivîsî**.

We name **dinivîsî**.

Lêkera negerguhêz

Yekjimar

Ez **diketim**.

Tu **diketî**.

Ew **diket**.

Pirjimar

Em **dкетин**.

Hûn **dкетин**.

Ew **dкетин**.

Neyîniya dema bûriya berdest

Dema bûriya berdest, pêveka neyîniyê "**ne-**" distîne û pêkhatina kar di warê neyîniyê de, pêşwazî dike.

Mînak:

Kes bi wan ewle **nedibû**.

Min kakilê mijarê **venedigot**.

Ji ber kurtbûna demê, mijarên me bi dawî **nedibûn**.

4- Çîrokiya dema bûriya têdeyî (dema bûriya çîrokî)

Di dema bûriya çîrokî de, kar, bizav û bûyer di dirêjahiya dîrokê de çêbûne. Ev dem, ji rayeka dema bûrî û lêkera "**bûn**" ê pêk tê. Her wiha, tîpa "**i**" weke dengê alîkar dikeve di navbera du dengdaran de.

Mînak:

Lêkera gerguhêz

Yekjimar

Min tirî **xwaribû**.

Pirjimar

Me tirî **xwaribû**.

Te tirî **xwaribû**.
Wî/wê tirî **xwaribû**.

We tirî **xwaribû**.
Wan tirî **xwaribû**.

Lêkera negerguhêz

Yekjimar

Ez **ketibûm**.
Tu **ketibûyî**.
Ew **ketibû**.

Pirjimar

Em **ketibûn**.
Hûn **ketibûn**.
Ew **ketibûn**.

Neyîniya çîrokiya dema bûriya têdeyî

Dema bûriya çîrokî, pêveka neyîniyê "**ne-**" distîne û pêkhatina kar di warê neyîniyê de, pêşwazî dike.

Mînak:

Wê tu guneh **nekiribû**, lewma ew neditirsiya.
Min hevalekî xwe **venexwendibû**, tevî ku min ew ji bîr **nekiribû**.

5- Çîrokiya dema bûriya dûdar

Ev dem pir zêde nayê bikaranîn. Dema mirov qewimîna tiştêkî ji hinekan bibihîze yan jî mirov bêhemdî tiştêk kiribe, tê bikaranîn.

Ev dem ji çîrokiya dema bûriya têdeyî û pêveka dema bûriya dûdar "-e" pêk tê.

Mînak:

Lêkera gerguhêz

Heval ez **dîtibûme**, lê ji min re **negotibûye**.
Min ev pirtûk **xwendibûye**, lê nehatiye bîra wî.
Wî diyariyek **anîbûye**, lê nedaye min.

Lêkera negerguhêz

Em ber bi wan **beziyabûne**.
Ew ji ber dijmin **reviyabûye**.
Tu ji welêt **hatibûye**.

Neyîniya çîrokiya dema bûriya dûdar

Ev dem weke demên din ên bûrî dikeve rewşa neyîniyê bi alîkariya pêveka neyîniyê "**ne-**" ya ku tê pêşiya lêkerê.

Mînak:

Tu ji welêt **nehatibûye**.

Min pirtûk **nexwendibûye**.

Min hevalê xwe **nedîtibûye**.

Demên bûrî

Cînavk	Dema bûriya têdeyî	Dema bûriya dûdar	Dema bûriya berdest	Çîrokiya dema bûriya têdeyî	Çîrokiya dema bûriya dûdar
	Bê pêvek e	e - ye	di	bû	bûye
Ez	hatim	hatime	dihatim	hatibûm	hatibûme
Tu	hatî	hatiye	dihatî	hatibû	hatibûye
Ew	hat	hatiye	dihat	hatibû	hatibûye
Em	hatin	hatine	dihatin	hatibûn	hatibûne
Hûn	hatin	hatine	dihatin	hatibûn	hatibûne
Ew	hatin	hatine	dihatin	hatibûn	hatibûne

B- Avaniya tebatî û lebatî

Dema ku yek rasterast karekî bike, avaniya wî karî lebatî ye. **Mînak: Min nan xwar.**

Di mînaka bûrî de, lêkera "**xwar**" di avaniya lebatî de ye. Tê de kirde diyar e.

Lê dema em bibêjin: **Nan hat xwarin.** Lêker di avaniya tebatî de ye. Tê de kirde ne diyar e.

Avaniya tebatî bi alîkariya lêkera "**hatin**" ê pêk tê. Mirov lêkera "**hatin**" ê li gorî dem û kesan dikişîne û lêkera bingehîn jî dikeve rewşa raderîn û bi vî awayî, avaniya tebatî derdikeve holê.

Mînak:

Avaniya lebatî

- Min kevir avêt.
- Zozan tûyan dadiweşîne.
- Xezalê av vexwariye.
- Te dîtinên xwe digot.
- Em ê sibe şahiyê li dar bixin.
- Wê karê xwe zû qedandibû.

Avaniya tebatî

- kevir hat avêtin.
- Tû tên dawêşandin.
- Av hatiye vexwarin.
- Dîtin dihatin gotin.
- Sibe dê şahî bê lidarxistin.
- Kar zû hatibû qedandin.

Neyîniya avaniya tebatî

Di avaniya tebatî de, neyînî ji lêkera "**hatin**" ê diyar dibe, ango lêkera "**hatin**" ê pêveka neyîniyê "**ne-**" yan jî "**na-**" werdigire.

Mînak:

Goşt nehat xwarin.	(Dema boriya têdeyî)
Goşt nehatiye xwarin.	(Dema boriya dûdar)
Goşt nedihat xwarin.	(Dema boriya berdest)
Goşt nehatibû xwarin.	(Çîrokiya dema boriya têdeyî)
Goşt nayê xwarin.	(Dema niha)
Goşt dê neyê xwarin.	(Dema bê)

TÊBÎNÎ:

Her wiha, avaniya tebatî ji lêkerên gerguhêz çêdibe. Ji ber ku lêkerên bêbireser nikarin bibin tebatî, lewre di vê avaniyê de rista bireseran li pêş e.

PIRSÊN BEŞA PÊNCHEM

- 1- Teşeya dema niha û dema bê binivîse û bi mînan diyar bike.
- 2- Amrazên dema bê diyar bike û her yekê di hevokekê de bi kar bîne.
- 3- Demên borî dibin çend beş? Wan diyar bike û li ser her beşê hevokekê saz bike.
- 4- Di demên borî de lêker li gorî çi tê kişandin?
- 5- Dema boriya berdest, kengî tê bikaranîn? Bi du hevokan diyar bike.
- 6- Çîrokiya dema boriya dûdar, kengî tê bikaranîn û ji çi pêk tê?
- 7- Hevoka li jêr bike avaniya tebatî û li gorî demên (niha, bê, boriya dûdar, boriya berdest û çîrokiya boriya têdeyî) bikişîne.
Gelê me, roja 19'ê Tîrmehê bi coşeke mezin pêşwazî kir.
- 8- Lêkerên di nava kevanê de li gorî demên li kêleka wan hatine diyarkirin, bikişîne.
 - a- Wan mirovan rexne li me (**kirin**) Ç.D.B. Têdeyî
 - b- Du sed karker ji kar (**hatin avêtin**) D.Bê
 - c- Cotkar zevî (**avdan**) D.B.Dûdar
 - d- Dema ez ketim refê, mamoste wane (**şîrove kirin**)

D.B.Berdest

**9- Hevokên li jêr, ên rast; bi tîpa (R) û yên şaş; bi tîpa (Ş)
hêma bike û yên şaş sererast bike.**

- a- Neyîniya dema niha bi alîkariya pêveka "ne-" pêk tê. (.....)
- b- Dema niha û dema fireh bi alîkariya hevalkaran ji hev cuda dibin. (.....)
- c- Pêveka neyîniya dema bê "ne-" dikeve navbera "bi-" û rayeka lêkerê. (.....)
- d- Di dema boriya têdeyî de kar pêk hatiye û demek li ser kirina wî karî re derbas bûye û bandora wî ta niha berdewam dike. (.....)
- e- Dema boriya berdest, ji pêveka dema niha "di-" û rayeka dema borî pêk tê. (.....)
- f- Di avaniya tebatî de lêkera bingehîn li gorî dem û kesan tê kişandin. (.....)
- g- Avaniya tebatî ji lêkerên negerguhêz çêdibin, lewre di vê avaniyê de rista kirdeyan li pêş e. (.....)

BEŞA ŞEŞEM

DESTÛRÊN NIVÎS Û HÊMADANÎNÊ

A- Destûrên nivîsê

Ziman, bi hin destûrên diyar derbasî nivîsê dibin. Ger di nivîsê de yekîtiyek çênebe, bi demê re çêbûn û sazûmaniya ziman xerab dibe û destûrên wî serûbin dibin. Ji bo pêşgirtina vê pirsgirêkê, rîya rast ew e fêrbûna destûrên zimên ên ku yekîtiya zimên diparêzin.

Di zimanê kurdî de bi awayekî xwezayî bingeh tê girtin ku ji bo her dengêkî tîpek tê nivîsîn. Li jêr hin destûrên ku nivîsê bi sazûmanî dikin, hatine vekirin.

1- Nivîsa lêkeran

a) Lêkerên hevedudanî dema ku di hevokê de li gorî dem û kesan tên kişandin, ji hev cuda tên nivîsîn.

Mînak:

Xwendekar xwe ji bo zanîngehê **amade dikin**.

(Amadekirin)

Mamoste şagirtan **fêr dike**.

(Fêrkirin)

Ez di demjimêra heşt de **hişyar dibim**.

(Hişyarbûn)

TÊBÎNÎ:

Hin caran bireser dikeve navbera her du beşên lêkerên hevedudanî.

Mînak:

Mamoste şagirtan **fêrî** zanistê **dike**.

b) Lêkerên bi daçek dema ku di hevokê de tên kişandin, ji hev cuda tên nivîs.

Mînak:

Nivîskaran kongira xwe li dar xist. (Lidarxistin)

Min îro karê xwe zû bi dawî kir. (Bidawîkirin)

Dilovan dê gotina xwe bi cih bîne. (Bicihanîn)

c) Lêkerên biwêjî dema ku di hevokê de tên kişandin, ji hev cuda tên nivîs.

Mînak:

Refa me di pêşbirkê de têk çû. (Têkçûn)

Di 21'ê Adarê de agirê Newrozê pê ket. (Pêketin)

Şoreşê dest pê kir, lê mixabin hin alî pê listin. (Pêlistin)

TÊBÎNÎ:

Lêkerên biwêjî: Ev lêker ji du hêmanan pêk tên; cînavka lihevxiştî û lêker di rewşa raderîn de.

Mînak:

Pev + çûn → pevçûn

Lê + dan → lêdan

d) Lêkerên hevedudanî di avaniya **tebatî** û **dançêker** de piştî lêkerên alîkar "**hatin**" û "**dan**" di rewşa raderîn de û bi hev ve tên nivîsandin.

Mînak:

Li gundê me pir xanê tên avakirin.

Divê em zarokên xwe bidin fêrkirin.

Ji ber kêmbûna endaman, civîna me nehat lidarxistin.

Eyşo miha xwe da serjêkirin.

TÊBÎNÎ:

Avaniya dançêker: Ev avanî tê bikaranîn dema ku mirov karekî bi yekî din bide kirin. Ev avanî, bi alîkariya lêkera "**dan**"ê pêk tê. **Mînak:** Fatê kincên xwe **dan şûştin**.

2- Nivîsa veqetandekan dema ku cuda tîn nivîsandin

Di nava hevokê de heke peyva berî veqetandekê bi tîpa dengdêr biqede, tîpa kelijandinê "y" tê pêşiya veqetandeka serbixwe û dibe "ya", "yê" û "yên".

Her wiha gihaneka "an" jî dema peyva berî wê bi tîpa dengdêr biqede, divê em tîpa kelijandinê "y" li pêşiya wê deynin û bibe "yan".

Mînak:

Hevala min **a** dibistanê hatibû mala me.
Dara gûzê **ya** li ber derî hate birîn.
Bapîrê wan ê 70 salî koça xwe ya dawî kir.
Birayê wê **yê** biçûk pir jîr e.
Mamosteyên me **yên** jêhatî kêmbûne.
An wî gotiye, **yan** jî birayê wî.

3- Daçekên "bi", "bê" û "ne" yê

Ev daçek dema ku rista pêşgiran bi cih tînin û hevalnav û navdêrên nû çêdikin, bi bêjeyê ve tîn nivîsandin. Lê dema ku hevalkaran çêdikin, cuda tîn nivîsandin. **Mînak:** Peyvên; "**bikir, nexweş, neyar, nemir, bêbav, bêteşe**" bi hev ve hatine nivîsandin, ji ber ku daçekên "**bi-**", "**bê-**" û "**ne-**" rista pêşgiran dilîzin.

Mînak:

Ez çayê **bi şekir** vedixwim. (bi şekir: hevalkar e)
Ez çaya **bişekir** vedixwim. (bişekir: hevalnav e)

Çayê **bêyî şekir** nayê vexwarin. (bêyî şekir: hevalkar e)
Ez çaya **bêşekir** nikarim vexwim. (bêşekir: hevalnav e)

TÊBÎNÎ:

Gihaneke û hevalkarên hevedudanî ji hev cuda tên nivîsandin.

Mînak:

Gihaneke: Her wiha, her weke, her tişt, her kes, her tim, her roj, her yek, her sal, her du, her sê, ...

Hevalkarên hevedudanî: Tu carî, tu demê, tu rojan, tu kes, tu mirov, ev tişt, ev kes, ew kes, ew qas, çi qas, çi qeder, hin kes, gelek kes, du kes, ...

B- Hêmadanîn

Xalbendî, xwendinê hêsantir dike û rê li ber tevliheviyan digire. Bi alîkariya xalbendiyê, hest û ramanên me bi awayekî zelal xwe didin der, xwendin û têgihîştin hêsantir dibin.

Di nivîsarên kurdî de, gelek caran em dibînin ku ji ber nebikaranîna xalbendiyê, pirsgerêk derdikevin û wate tevlihev dibin.

Di salên bûrî de, me çend hêmayên xalbendiyê ji we re diyar kiribûn û niha em ê li ser hêmayên mane jî rawestin.

Dabir ('): Ev nîşan bi gelek peywiran radibe:

a- Di kurtkirina peyvê de, pêveka tewangê bi rêya dabirê tê veqetandin.

Mînak:

YPG'ê hêzeke sereke ye di nava QSD'ê de.

b- Di hejmaran de jî, pêveka tewang û veqetandekê bi rêya dabirê ji hev tên veqetandin.

Mînak:

8'ê Adarê rojeke taybet e, ji bo jinan.

c- Di kurdî de pêvekên ku rêza hejmaran nîşan didin jî, bi dabirê ji hejmaran tên veqetandin.

Mînak:

Em deh heval bûn, ez ê 4'em bûm.
Di bazdanê de ez ê 1'em im.

Kevaneka çarçik ([]): Heke mirov neçar bimîne gotineke di nava kevanekê de, careke din bixe nava kevanekê, mirov kevaneka çarçik bi kar tîne.

Mînak:

Helbestvanê kurd ê navdar Cegerxwîn [ê ji Hesarê (gundekî Kercewsê ye)] di Kovara Hawarê de, gelek berhemên xwe weşandin.

Yeknik ('...'): Dema ku mirov neçar bimîne hevoka di nava dunikê de dîsa bixe nava dunikê, wê demê "yeknik" tê bikaranîn.

Mînak:

Mamoste ji şagirtên xwe pirsî: "Pirtûka 'Salar û Mîdya' berhema kê ye? "

PIRSÊN BEŞA ŞEŞEM

1- Di hevokên li jêr de, lêkerên di nava kevanekê de, bi awayekî rast binivîse.

- a. Ez û hevalê xwe li televîzyonê (temaşekirin)
- b. Ciwanên Şoreşger duh kongira xwe (lidarxistin)
- c. Divê mamoste erkên xwe (pêkanîn)
- d. Cejna karkeran bi kêfxweşî hat (pêşwazîkirin)
- e. Hevalê min xaniyekî mezin dide (avakirin)

2- Kengî veqetandekên serbixwe "a", "ê" û "ên" bi awayê "ya", "yê" û "yên" di hevokan de tên bikaranîn? Bi mînakên diyar bike.

3- Kengî gihaneka "an" bi awayê "yan" di hevokan de tên bikaranîn? Bi mînakekê diyar bike.

4- Kengî daçekên "bi", "bê" û "ne" bi bêjeyan ve û kengî cuda tên nivîsandin? Bi mînakên diyar bike.

5- Hevokên li jêr, ên rast; bi tîpa (R) û yên şaş; bi tîpa (Ş) hêma bike û sererast bike.

a- Di hevokên tebatî de, lêkera bingehîn a hevedudanî ji hev cuda tên nivîsandin. (.....)

b- Gihanek û hevalkarên nexwerû di hevokan de, cuda tên nivîsandin. (.....)

c- Dema ku daçekên "bi", "bê" û "ne" hevalkaran çêdikin, bi bêjeyan ve tên nivîsandin. (.....)

d- Xwarina bê xwê nexweş e. (.....)

6- Kengî xalbendiyên "dabir, kevaneka çarçik û yeknik" tên bikaranîn? Bi mînakên diyar bike.

7- Di vê benda li jêr de, xalbendiyan bi cih bike.

Celadet Bedirxan ji malbata Bedirxan Paşa ye Bingeha rêzimana kurdî ya nûjen daniye Di sala 1932yan de bi çend hevalên xwe re dest bi weşana HAWARÊ kiriye

BELAVKIRINA WANÉYAN LI SER SALA XWENDINÊ

Heftî Heyv	Heftiya Yekem	Heftiya Duyem	Heftiya Sêyem	Heftiya Çarem
Rezber			- Ziman û civakbûn - Ziman û mirov	- Dîroka zimanê kurdî
Cotmeh	- Axaftina bi zimanê kurdî - Cihê ku zimanê kurdî lê tê axaftin	- Zimanê axaftinê - Zimanê nivîsê	- Pirsên beşa yekem	- Navdêr - Dabeşkirina navan
Mijdar	- Dabeşkirina navan - Pirsên nirxandinê	- Rewşa navan	- Rewşa navan - Pirsên nirxandinê	- Nav li gorî çêbûnê
Berfanbar	- Navên kompleks - Pirsên beşa duyem	- Hevalnav li gorî bikaranînê	- Cureyên hevalnav - Hevalnav li gorî çêbûnê	- Pirsên nirxandinê - Baneşan
Rêbendan	Lêveger	NIRXANDIN	BÊHINVEDAN	BÊHINVEDAN
Reşemeh	- Pêveber	- Cureyên pêveberan	- Cînavk û cureyên wê	- Pirsên beşa çarem
Avdar	- Dem	- Dem	- Avanî	- Pirsên beşa pêncem
Cotan	- Destûrên nivîsê	- Destûrên nivîsê	Hêmadanîn	- Pirsên beşa şeşem
Gulan	Lêveger	NIRXANDIN		